

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

ΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΠΡΩΤΑΡΧΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΩΣ ΓΙΓΝΕΣΘΑΙ*

Ἡ Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας ὡς συστηματικὸς φιλοσοφικὸς τοῦ ἀνθρώπου λόγος περὶ τῆς οὐσίας τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι ἐγεννήθηκε κατὰ τὸν δέκατον ὀγδοὺν αἰῶνα. Τὰ γεγονότα ποὺ συνετέλεσαν σ' αὐτὸ εἶναι πολλά. Πρῶτον τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ δυτικὸς Εὐρωπαῖος κατὰ τὴ νεώτερη ἐποχὴ ἀνακάλυψε πολλοὺς παλαιοὺς λαοὺς καὶ πολιτισμοὺς, ποὺ πρὶν τοῦ ἦταν ἄγνωστοι, καὶ ὅτι οἱ πολιτισμοὶ αὐτοὶ ἦταν διαφορετικοὶ ἀπὸ τὸν δικό του. Δεύτερον εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι μὲ τὴν Ἀναγέννηση ὁ δυτικὸς Εὐρωπαῖος ἔσκυψε βαθύτερα μέσα στὸν πολιτισμὸ τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος καὶ μέσα στὸ νόημα τῆς Βίβλου. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ γεγονότα τὸν ἀνάγκασαν νὰ θέσῃ τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας ὡς ἱστορικοῦ γίγνεσθαι, ὡς ἀνθρώπινου ἔργου.

Τὸ τρίτο σημαντικὸ γεγονὸς ποὺ συνετέλεσε ὥστε νὰ γεννηθῇ ἡ Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας εἶναι ὅτι ὁ διαφωτισμὸς τοῦ δεκάτου ὀγδοῦ αἰῶνα μὲ τὴν ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη του στὴν καθαρὴ Λογικὴ ἐπίστεψε ὅτι αὐτὴ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καὶ μέσα στὴν ἱστορία, μέσα στὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι. Συνεπῶς μέσα στὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι πρέπει νὰ εὐρίσκεται ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο, ὅπου κατέληξε ὁ διαφωτισμὸς, ἐνισχύθηκε τὰ μέγιστα καὶ ἀπὸ τὴν παράλληλη πρόοδο τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία προσέφερε στὸν ἄνθρωπο ἀπτά δείγματα νέων, θεμελιακῶν γνώσεων. Ἡ προσφορὰ αὐτὴ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἐγέννησε στοὺς ἀνθρώπους τοῦ αἰῶνα αὐτοῦ τὴν ἐλπίδα ὅτι ὁ ἄνθρωπος τελικῶς θὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν ἄγνοια, ποὺ ὡς τώρα ἐκάλυπτε τὸ πνεῦμα του, καὶ συνάμα θὰ ἀπομακρύνῃ καὶ ὅλα τὰ κακὰ ἀπὸ τὴ ζωὴ του. Τὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι τὸ βλέπει τώρα ὁ ἄνθρωπος ὡς τὴν προοδευτικὴ ἐκείνη κίνηση, ἡ ὁποία κατ' ἀνάγκην θὰ τὸν ὀδηγήσῃ νὰ φθάσῃ στὸν σκοπὸ του, κι αὐτὸς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλος παρὰ ἡ ἀπαλ-

* Κεφάλαιο τοῦ βιβλίου *Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας ἀπὸ τὸν ἀνέκδοτο τέταρτο τόμο τοῦ ἔργου τοῦ συγγραφέως Εἰσαγωγὴ στὴ Φιλοσοφία*, τοῦ ὁποίου οἱ τόμοι 1 καὶ 2 ἐκυκλοφόρησαν τὸ 1974 καὶ οἱ τόμοι 3 καὶ 4 θὰ ἐκδοθοῦν τὸ 1975.

λαγή τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ἄγνοια καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα κακὰ ποὺ συνοδεύουν τὴ ζωὴ του. Μέσα στὴ φυσικὴ ἐπιστήμη ἔρχονται στὸ φῶς οἱ νόμοι τῆς φύσεως, ποὺ εἶναι συνάμα καὶ νόμοι τῆς Λογικῆς. Οἱ νόμοι αὐτοὶ ἀκριβῶς εἶναι — τώρα ποὺ παραμερίζεται ἡ ἀποκάλυψη — τὰ στηρίγματα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ ἱστορικὴ λοιπὸν σκέψη γιὰ τὴν οὐσία τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι πρέπει νὰ ἀνεύρη τὸν σκοπὸ, ὅπου τείνει τοῦτο, καὶ νὰ δείξη τοὺς νόμους ποὺ ὀδηγοῦν σ' αὐτὸν τὸν σκοπὸ. Ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση, ἡ ὁποία ἔστρεψε τὴν προσοχὴ τοῦ ἀνθρώπου στὸ πολιτικὸ τοῦ εἶναι, συνετέλεσε πολὺ, ὥστε ὡς σκοπὸς τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ὅλου ἱστορικοῦ τοῦ γίνεσθαι, νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐλευθερία, ἡ πραγμάτωση τῆς ἐλευθερίας του. Γρήγορα ὁμῶς ὑψώθηκε τὸ ἐρώτημα: ποιά εἶναι τὰ μέτρα, σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα θὰ κριθῇ, ὅτι πράγματι ἡ ἱστορία τείνει πρὸς τὴν πραγμάτωση τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου; Καὶ τὸ ἐρώτημα τοῦτο τὸ ἔθεσαν οἱ ἱστορικοί, οἱ ὁποῖοι δὲν μποροῦσαν νὰ δαμάσουν τὴν ἱστορικὴ ὕλη, ἔτσι, ὥστε νὰ πεισθοῦν καὶ οἱ ἴδιοι καὶ νὰ πείσουν συνάμα καὶ τοὺς ἄλλους, ὅτι αὐτὸς πράγματι εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἱστορίας. Τὸ ἰδεῶδες τοῦ νόμου, τὸ ὁποῖον εἶχε δανεισθῇ ὁ διαφωτισμὸς ἀπὸ τὴ φυσικὴ ἐπιστήμη, δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ στὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι, ὅση προσπάθεια καὶ ἂν ἔγινε ἀπὸ πολλὰς πλευρὲς. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀκριβῶς ἐδικαίωσε τοὺς ἱστορικοὺς καὶ ὠδήγησε τὴ φιλοσοφία τοῦ τέλους τοῦ δεκάτου ἐνάτου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα νὰ καταλήξῃ στὴν διαπίστωση ὅτι μέσα στὴν ἱστορία τὸ σημαντικὸ δὲν εἶναι ἐκεῖνο ποὺ τυχὸν ἐπαναλαμβάνεται ἀλλὰ τὸ μοναδικὸ καὶ ἀνεπανάληπτο.

Ὁ ταυτισμὸς τῆς ἱστορίας μὲ τὴ φύση, ὅπου εἶχε καταλήξει ὁ διαφωτισμὸς, εἶναι λογικῶς ἀπαράδεκτος, γιατί τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι εἶναι πάντα κάτι καινούργιο, κάτι μοναδικό. Ὁ φυσικὸς νόμος πράγματι ἰσχύει παντοῦ καὶ συνεπῶς ἐπαναλαμβάνεται. Τὸ ἱστορικὸ ὁμῶς εἶναι δὲν εἶναι πουθενὰ τὸ ἴδιο, ἀλλὰ παντοῦ διαφορετικὸ καὶ μοναδικό. Τὸ εἶδος αὐτὸ τοῦ εἶναι, δηλαδὴ τὴν ἱστορικότητα, ἔρχεται νὰ συλλάβῃ σὲ ὀρισμένες κατηγορίες ἡ Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας. Ἡ Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας ἔρχεται νὰ κατακτήσῃ τὴν οὐσία τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, τὴν πρωταρχή του, καὶ τὸ εἶδος τῆς κινήσεως ποὺ τὸ χαρακτηρίζει.

Γιὰ νὰ φθάσῃ ὁμῶς στὸ σκοπὸ τῆς ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας δὲν ζητεῖ νὰ παραμερίσῃ τὴν ἱστορικὴ ἐπιστήμη, ἀλλὰ εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ τὴν παρακολουθήσῃ. Τὴν περιγραφὴ τῶν διαφόρων πολιτισμῶν, τὴν ἱστορικὴ των γένεση καὶ θεμελίωση, τὴν ἀνθησὴ των καὶ τὴν παρακμὴ των, ὅλα αὐτὰ τὰ ἔργα ἡ Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας τὰ ἀναγνωρίζει ὡς ἀποκλειστικὰ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Τέλος ἡ Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας δὲν ὑποδεικνύει ποιά μέθοδο θὰ ἀκολουθήσῃ ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη, ἀλλὰ, ὅπως εἶδαμε, ἀνάλυει ἐκ τῶν ὑστέρων τὴν μέθοδο ποὺ ἀκολουθεῖ ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη, καὶ

σχηματίζει ἐννοιολογικὴ εἰκόνα γι' αὐτήν. Μέσα σ' αὐτήν ἀκριβῶς τὴν εἰκόνα τὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι παρουσιάζεται ὡς κάτι τὸ μοναδικὸ καὶ ἀνεπανάληπτο.

Τὸ μοναδικὸ καὶ ἀνεπανάληπτο τοῦτο μέσα στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία καὶ συνιστᾷ τὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου, καταφαίνεται, ἂν ἀντιπαραθέσωμε σ' αὐτήν τὴ ζωὴ τοῦ ζώου. Ἡ ζωὴ τοῦ ζώου δὲν ἔχει καμμία ἱστορικότητα. Τὸ ζῶο προσαρμόζεται βέβαια στὸ περιβάλλον του, ἡ προσαρμογὴ ὅμως αὐτὴ γίνεται μόνον μὲ τὸ ἐνστικτο, ὅχι μὲ τὴν ἐλεύθερη σκέψη καὶ ἐπιλογὴ πού γίνεται στὸν ἄνθρωπο. Γι' αὐτὸ μόνον ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἱστορία, καὶ μόνον αὐτὸς μπορεῖ νὰ ἐρευνήσῃ καὶ νὰ γράψῃ τὴν ἱστορία του. Τοῦτο ὅμως συνάμα σημαίνει ὅτι μόνον αὐτὸς γνωρίζει τί εἶναι ἱστορία καὶ τί δὲν εἶναι καὶ τέλος ποιὲς εἶναι οἱ πηγές τῆς ἱστορίας. Ἐφ' ὅσον ὅμως μόνον ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἱστορία, εἶναι αὐτονόητον ὅτι ἡ ἱστορία ὡς ἱστορικὴ πορεία, ὡς ἱστορικότης, ἀρχίζει μὲ τὸν ἄνθρωπο. Τὸ «ἀρχίζει» ὅμως ἐδῶ δὲν ἔχει χρονικὴ σημασία, ἀλλὰ ὄντολογικὴ, δηλαδή ἐπισημαίνει τὶς δυνάμεις ἐκεῖνες μέσα στὸν ἄνθρωπο, πού τὸν κάνουν ὄν ἱστορικό. Οἱ δυνάμεις αὐτὲς τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι τὰ ἐνστικτα, ὅπως τὰ ζῶα, ἀλλὰ ἡ βούληση, ἡ διάνοια, ἡ δύναμη τοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ, ἡ δύναμη τῆς ἐπιλογῆς, καὶ ἡ δύναμη ὅχι τόσο τῆς προσαρμογῆς στὸ περιβάλλον ὅσον τῆς ἀναπροσαρμογῆς τοῦ περιβάλλοντος πρὸς τὸν ἑαυτό του. Ὅταν τὸ περιβάλλον ἀλλάξῃ καὶ τὸ ἐνστικτο τοῦ ζώου δὲν ἐπαρκῇ γιὰ νὰ ἀναπροσαρμοσθῇ, τότε τὸ ζῶο πεθαίνει. Ἔτσι ἀκριβῶς ἐξαφανίσθηκαν πολλὰ εἶδη ζώων. Ἀντίθετα στὸν ἄνθρωπο, καὶ ὅταν τὸ περιβάλλον ἀλλάξῃ, ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ δὲν εἶναι καταστροφικὴ, γιατί ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴ δυνατότητα τῆς ἐπιλογῆς καὶ τῆς ἀναπροσαρμογῆς τοῦ περιβάλλοντος πρὸς τὸν ἑαυτό του.

Ὁ ἄνθρωπος, μὲ τὴ δυνατότητα αὐτὴ πού ἔχει, εἰσάγει μία πρόσθετη αἰτία μέσα στὸν κόσμο. Ἐκτὸς δηλαδή ἀπὸ τὴ φυσικὴ αἰτία πού ἰσχύει καὶ γι' αὐτὸν καὶ γιὰ τὸ ζῶο, ὁ ἄνθρωπος εἰσάγει τὴν αἰτία τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἐλευθερία ὡς αἰτία τῆς ἱστορίας ἔγκειται στὴ δύναμη πού ἔχει ὁ ἄνθρωπος νὰ αὐτοπροσδιορίσῃ σὲ μεγάλῳ βαθμῷ τὴ ζωὴ του. Ὁ αὐτοπροσδιορισμὸς αὐτὸς ἰσχύει γιὰ ὅλες τὶς περιοχὲς τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀκόμη καὶ γιὰ τὴ διατροφή του. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εὕρισκει ἔτοιμὴ τὴν τροφή του — τουλάχιστον ἐφ' ὅσον εἶναι πράγματι ἄνθρωπος — ἀλλὰ πρέπει ὁ ἴδιος νὰ τὴν ἐτοιμάσῃ. Γιὰ νὰ κατορθώσῃ ὅμως τοῦτο, πρέπει νὰ κατευθύνῃ τὴ φύση ἔτσι, ὥστε ὅχι μόνον νὰ τοῦ δώσῃ ἀπλῶς κάτι, πού τοῦ εἶναι ἀναγκαῖο γιὰ νὰ ἐπιζήσῃ, ἀλλὰ νὰ τοῦ τὸ δώσῃ σὲ ἀφθονία, σὲ περίσσεια. Τὴν περιοχὴ αὐτὴ τῆς ζωῆς τὴν καλύπτει ὅ,τι ὁ ἄνθρωπος ὀνομάζει οἰκονομία. Ἡ οἰκονομία, ὅπως θὰ ἰδοῦμε, εἶναι ὁλόκληρο σύστημα σκέψεων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου πού ὀδηγοῦν στὴν παραγωγὴ τῶν οἰκονομικῶν ἀγαθῶν. Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὴν ἐνδυμασία καὶ γιὰ τὴν ἐγκατάσταση, κατοικία τοῦ ἀνθρώπου.

Καὶ στὶς τρεῖς αὐτὲς περιοχὲς ὁ ἄνθρωπος δὲν σταματᾷ στὴν ἀπλὴ φυσικὴ κατάσταση, ἀλλὰ προχωρεῖ πέρα ἀπ' αὐτὴν καὶ μεταβάλλει τὴν ἀπλῶς φυσικὴν κατάσταση σὲ ἱστορικὴ.

Σ' αὐτὸ τὸ πῆδημα, ποὺ κάνει ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴ φυσικὴ στὴν ἱστορικὴν κατάσταση, ἔγκειται ἡ ἱστορικότης του. Αὐτὴν ὅμως τὴν ἱστορικότητά του τὴν ὀφείλει στὸ γεγονὸς ὅτι δὲν περιορίζεται στὰ ἔνστικτα, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ τὸ πνεῦμα του, δηλαδή προχωρεῖ στὸν αὐτοπροσδιορισμὸ του μὲ τὴ δύναμη τῆς ἐλευθερίας ποὺ ἔχει. Ἐνῶ δηλαδή τὸ ἔνστικτο δένει τὸ ζῶο μέσα σὲ ὅρια ποὺ δὲν μπορεῖ τὸ ἴδιο ποτὲ νὰ τὸ ξεπεράσῃ, τὸ πνεῦμα ὑπερνικᾷ κάθε ὅριο ποὺ θέτει καὶ στὸν ἄνθρωπο τὸ ἔνστικτο καὶ ἀνοίγει τὸν ὅριζοντα τῆς ἐλευθερίας, ὅπου δὲν ὑπάρχει κανεὶς φραγμὸς γιὰ τὴ δράση τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος, ἐὰν δὲν ὑπερπηδῇ τὴ σφαῖρα τοῦ ἐνστίκτου, καὶ τῆς ἄμεσης ζωικῆς μέριμνας, δὲν νοεῖται ὡς ὢν ἱστορικόν, ὡς ὢν ποὺ τὸ χαρακτηρίζει ἡ ἱστορικότης. Ὁ χῶρος τῆς ἱστορικότητος, τὸν ὁποῖον ἀνοίγει ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴ δύναμη τοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ, μὲ τὴ διάνοια, τὴ φαντασία καὶ τὴ βούληση, εἶναι χῶρος ποὺ ἐκτείνεται πέρα ἀπὸ τὴ στενὴν περιοχὴ, ὅπου κινεῖται τὸ ἔνστικτο. Ἔτσι ἐλευθερώνεται ἀπὸ τὴν πίεση τῶν φυσικῶν δυνάμεων, καὶ δημιουργεῖ ἱστορίαν. Ὁ ἄνθρωπος δὲν μένει ἐκεῖ, ὅπου τὸν ἀφήνει ἡ φύση, ἀλλὰ ρυθμίζει τὴ ζωὴ του, ὅσον εἶναι τοῦτο δυνατόν, σύμφωνα μὲ τὶς δυνάμεις ποὺ ἔχει μέσα του καὶ ποὺ εἶναι πέρα ἀπὸ τὸ ἀπλὸ ἔνστικτο. Βεβαίως τοῦτο σημαίνει συγχρόνως ὅτι ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν ἱστορικότητα ἀρχίζει μία πάλιν μὲ τὴ φύση γύρω του, γιατί ἡ ἱστορικότης του ἀντιτίθεται ἀκριβῶς πρὸς τὴ φυσικὴν του κατάσταση καὶ γενικῶς πρὸς τὸ δεσμὸν του μὲ τὴ φύση. Ὁλὴν τοῦ ἡ σωματικὴ ζωὴ εἶναι ἄρρηκτα δεμένη μὲ τὴ φύση. Οἱ ἀπαιτήσεις λοιπὸν αὐτῆς τῆς ζωῆς πρέπει πάντοτε νὰ ἐκπληρώνωνται, γιὰ νὰ ὑπάρχῃ ὁ ἄνθρωπος, συνάμα ὅμως ἡ ἐκπλήρωση αὐτὴ δὲν γίνεται στὸν ἄνθρωπο, ἂν αὐτὸς περιορισθῇ στὴν περιοχὴ τοῦ ἀπλοῦ ἐνστίκτου, ἀλλὰ μόνον ὅταν βάλῃ σὲ κίνηση τὸ πνεῦμα του. Ἄν ὑποθέσωμε ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ, τότε ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔχει καμμιά ἀξία, χάνει τὸ κύριο γνώρισμά της, τὴν ἱστορικότητά της, καὶ τοῦτο σημαίνει ὅτι χάνει αὐτὸ ποὺ κάνει τὴ ζωὴ αὐτὴν πράγματι ἀνθρώπινη.

Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι οὔτε ἀπλὴ φύση οὔτε καθαρὸ πνεῦμα, εἶναι ἀκριβῶς καὶ φύση καὶ πνεῦμα, εἶναι κάτι τὸ μεικτόν, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Πλάτων. Ὡς ἔμψυχο ὢν ὁ ἄνθρωπος εἶναι σῶμα καὶ ψυχὴ, εἶναι ζωικὴ καὶ πνευματικὴ ἐνέργεια, κοὶ ἐφ' ὅσον εἶναι ζωικὴ ἐνέργεια συνδέεται στενότατα μὲ τὴν ὕλη, τὴ φύση. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ὅμως ὡς πνευματικὴ ἐνέργεια ἔχει μέσα του τὴν τάση νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὴν ἀπλὴ, καθαρὴν φυσικότητά του, καὶ νὰ ἀνοίξῃ τὸ χῶρον τῆς ἱστορικότητος, ὅπου δημιουργεῖ ἔργα καὶ πραγματώνει σκοποὺς ὑπὲρ φυσικοῦς, πραγματώνει τὸν αὐτοπροσδιορισμὸν του. Μὲ τὴν πνευματικότητά του κατορθώνει νὰ φθάσῃ σιὸ πραγματικὸν τοῦ εἶναι, νὰ

γίνη αὐτὸ ποὺ δύναται νὰ γίνη καὶ πρέπει νὰ γίνη. Τὸ π ρ έ π ε ι τοῦτο φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ τὴν πρωταρχὴ τῆς ἱστορίας, καὶ τὸ πρέπει τοῦτο εἶναι μέσα στὸν ἄνθρωπο, δὲν εἶναι ἔξω ἀπ' αὐτόν. Γι' αὐτὸ ἡ πρωταρχὴ τῆς ἱστορίας δὲν εἶναι τόσο ἡ χρονικὴ τῆς ἐναρξῆς, τὸ ἀρχίνισμά της τὸ χρονικόν, ὅσο εἶναι ἡ ὄντολογικὴ τῆς καταβολῆς, ἡ ὁποία εἶναι μέσα στὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐκφράζεται μὲ τὴ διφυΐα του μὲ τὸ ὅτι εἶναι συνάμα φύση καὶ πνεῦμα, καὶ μὲ τὸ ὅτι τὸ πνεῦμα πρέπει νὰ κατευθύνῃ τὴ φύση καὶ νὰ τὴν δαμάζῃ.

Μὲ τὴν πραγμάτωση τῶν σκοπῶν ποὺ θέτει ὁ ἄνθρωπος ὡς πνεῦμα εἶναι ὥσάν νὰ περιφρουρῇ τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ ποὺ ἔρχεται ἐναντίον του, ἐφ' ὅσον μένει ἀπλῶς μέσα τὴν περιοχὴ τοῦ ἐνστίκτου. Καὶ ἡ ἀπειλὴ αὐτὴ εἶναι ἀκριβῶς ὁ κίνδυνος νὰ μὴ γίνη ὅ,τι πρέπει νὰ γίνη, νὰ μὴν εὔρῃ ποτὲ τὸ Εἶναι του, δηλαδὴ νὰ μὴν εἰσέλθῃ στὸ δρόμο καὶ στὸν ἀγῶνα τῆς ἱστορικότητος. Ἡ φύση, ἂν εἶχε ἐκείνη ὅλη τὴν ἐξουσία μέσα στὸν ἄνθρωπο, θὰ τὸν κρατοῦσε ὅπωςδὴποτε στὰ στενὰ ὅρια τοῦ ἐνστίκτου, καὶ δὲν θὰ τὸν ἄφηνε ποτὲ νὰ κάμῃ τὸ βῆμα, τὸ ἄλμα πρὸς τὴν ἐλευθερίαν. Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν γίνεται, εὐρίσκει τὸν ἑαυτό του καὶ τὸ Εἶναι του μόνον ἐφ' ὅσον εἰσέλθῃ στὸ δρόμο τῆς ἱστορικότητος, ὅπου ἀκριβῶς ἀνοίγει τὰ μεγάλα ἀγωνίσματα, τὰ Ὀλυμπιακά του παλαίσματα, μὲ τὰ ὁποῖα γίνεται, ὀλοκληρώνεται καὶ φανερώνει τὴν οὐσίαν του. Καὶ τὰ παλαίσματα αὐτὰ εἶναι, ὅπως θὰ ἰδοῦμε, οἱ σκοποὶ ποὺ θέτει καὶ ποὺ ἐπιδιώκει, σκοποὶ ποὺ συνέχονται ὁ ἓνας μὲ τὸν ἄλλον καὶ ποὺ ὅλοι μαζὶ κατατείνουν καὶ κορυφώνονται τελικῶς σ' ἓνα σκοπόν, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ νόημα τῆς ἱστορίας, τοῦ ἱστοικοῦ γίγνεσθαι.

Μὲ τὴν ἱστορικότητά του ὁ ἄνθρωπος δὲν καταλύει τοὺς δεσμούς του μὲ τὴ φύση, γιατί τοῦτο δὲν εἶναι ποτὲ δυνατόν, ἀλλὰ προχωρεῖ πέρα ἀπὸ τὴ φύση γιὰ νὰ γίνη ὁ ἴδιος αὐτὸ ποὺ πρέπει. Κατὰ βάθος ὁ ἄνθρωπος δὲν ὑπάρχει οὔτε νοεῖται ἔξω ἀπὸ τὴν ἱστορικότητά του, καὶ τοῦτο σημαίνει ἔξω ἀπὸ τὸν πολιτισμό, ὅσο πρωτόγονος καὶ ἂν εἶναι αὐτός. Τὸ Εἶναι τοῦ ἀνθρώπου ἀποκλείει τὴν πλήρη ἐξάρτησή του ἀπὸ τὸ ἐνστικτόν του. Ὁ πολιτισμὸς εἶναι ὁ τρόπος καὶ ὁ χῶρος, ὅπου ὁ ἄνθρωπος ὑπερβαίνει τὰ στενὰ ὅρια τοῦ ἐνστίκτου. Τὸ ἐνστικτόν, ἡ φύση παραμένει καὶ ὅταν ὁ ἄνθρωπος προχωρήσῃ πέρα ἀπ' αὐτὰ ὡς ὕλη, στὴν ὁποία μὲ τὸν πολιτισμόν του δίδει μορφή. Τὴν ὕλη αὐτὴ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ βουβὸ στρῶμα τῆς ὑπάρξεώς του, πρέπει νὰ διαπεράσῃ καὶ νὰ τὴν φωτίσῃ μὲ τὸ πνεῦμα του γιὰ νὰ ἐλευθερωθῇ ὁ ἴδιος ἀπὸ τὴ βουβότητα καὶ τὸ βάρος της. Ὅμως τοῦτο δὲν γίνεται ποτὲ δίχως τὴν ἀντίσταση καὶ τὴν ἐπίδραση τῆς ὕλης ἐπάνω του. Τουναντίον κατὰ τὴν πάλιν του μ' αὐτὴν πολλὰς φορές, ἐπειδὴ δὲν μπορεῖ νὰ γίνη κύριός της, πράττει ἔργα ποὺ δὲν εἶναι ἀπότοκα τῆς ἐλευθερίας του, ποὺ τὸν ἀποξενώνουν ἀπὸ τὸ πραγματικόν του Εἶναι. Ἡ ἀποξένωση αὐτὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἑαυτό του εἶναι κάτι ποὺ ἀνήκει στὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώ-

που, όπως και η τάση του να ελευθερωθῇ ἀπ' αὐτήν. Τὸ ζῶο δὲν μπορεῖ ποτὲ ν' ἀποξενωθῇ ἀπὸ τὸν ἑαυτό του. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται τὸ τραγικὸ στοιχεῖο τῆς ἱστορικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Ἐξω ἀπὸ τὴν ἱστορικότητα τοῦ ἀνθρώπου δὲν νοεῖται τὸ τραγικὸ στοιχεῖο, ἀλλὰ καὶ δὲν ὑπάρχει. Ἡ ἀποξένωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἑαυτό του δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ἄλλη ὄψη τῆς αὐτοσυνειδησίας του καὶ τῆς αὐτοπραγματώσεώς του. Ὁ ἄνθρωπος τείνει πάντοτε νὰ γίνῃ περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι ἐκάστοτε εἶναι. Ἐὰν ἔμενε κάπου, ἐὰν σταματοῦσε, καὶ δὲν ἀγωνιζόταν νὰ ξεπεράσῃ τὸ ἐκάστοτε εἶναι του, τότε θὰ ἦταν ὡςὰν νὰ ἐπέστρεφε στὴ φύση, τότε θὰ ἐπικρατοῦσε μέσα του ἡ ζωικὴ του πλευρά. Βεβαίως ὑπάρχουν καὶ ἐξωτερικοὶ λόγοι, οἱ ὁποῖοι συντείνουν στὴν ἀποξένωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἑαυτό του. Ὅμως ὁ βασικὸς λόγος εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν κατορθώνει πάντοτε νὰ δαμάσῃ τὸ ἀπλῶς ζωικὸ μέσα του, καὶ ὅταν ἀκολουθῇ μόνον τὸ ζωικὸ στοιχεῖο τοῦ ἑαυτοῦ του, τότε ἀποξενώνεται ἀπὸ τὸν ἑαυτό του.

Ὁ Μάρξ ἀποδίδει τὴν ἀποξένωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἑαυτό του μόνον στὰ μέσα τῆς παραγωγῆς, στὴ σχέση του μὲ τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς, καὶ πιστεύει ὅτι, ὅταν τακτοποιηθῇ ὅπως πρέπει ἡ σχέση αὐτή, τότε θὰ πάψῃ ὁ ἄνθρωπος ν' ἀποξενώνεται ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, δηλαδή ὁ Μάρξ περιορίζει τὴν ἀποξένωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἑαυτό του μόνον στὸν οἰκονομικὸ τομέα. Τοῦτο ὅμως σημαίνει συνάμα καὶ περιορισμὸ τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀποξενώνεται ἀπὸ τὸν ἑαυτό του μόνον ἀπὸ τὴν ἀταξία πὺρ ἐπικρατεῖ στὸν τομέα τῆς οἰκονομικῆς του ζωῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀταξία σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς του. Οἱ ἄλλοι μάλιστα τομεῖς τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν γι' αὐτὸν μεγαλύτερη σημασία. Γι' αὐτὸ ἡ αὐτοαποξένωση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μιὰ ἱστορικὴ διαδικασία, ἡ ὁποία διαδραματίζεται μέσα σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς του, καὶ ὅταν γίνῃ συνειδητὴ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, τὸν ὠθεῖ, τὸν πιέζει σχεδὸν ἡ ἴδια νὰ τὴν ἀποτινάξῃ. Σήμερα ἡ ἀποξένωση αὐτὴ ἔρχεται ἀπὸ τὴν ὑπερτροφία τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ὑποχώρηση τοῦ καθαρῶς πνευματικοῦ. Ὁ ἄνθρωπος δὲν θὰ ἦταν αὐτὸ πὺρ εἶναι, δηλαδή ἀγωνιστῆς τῆς ἐλευθερίας του, ἂν δὲν εἶχε νὰ παλαίψῃ μὲ τὸν ἴδιο του τὸν ἑαυτό. Καὶ ἡ πάλῃ του νὰ ἄρῃ τὴν αὐτοαποξένωση εἶναι ἡ πάλῃ του γιὰ τὴν ἐλευθερία του καὶ γιὰ τὴν αὐτοπραγμάτωσή του μέσα στοὺς ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς τῆς ζωῆς του.

Ἡ αὐτοαποξένωση ὅμως τοῦ ἀνθρώπου ἔχει διπλὴ ὄψη. Ἐνῶ δηλαδή ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὸν πιέζει σχεδὸν ἡ ἴδια νὰ τὴν ἀποτινάξῃ, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος αὐτὴ ἡ ἴδια πάλι τοῦ θολώνει τὸ πνεῦμα καὶ δὲν τὸν ἀφήνει νὰ ἀνοίξῃ τὸν δρόμο τῆς ἐλευθερίας του ἢ, πρᾶγμα συνηθέστερο, τὸν κάνει νὰ ταυτίζῃ τὸ εἶναι του μὲ ἓνα μόνον τομέα τῆς δραστηριότητός του. Τότε ἔχομε μιὰ μονόπλευρη πραγμάτωση τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία εἶναι κατ' οὐσίαν καὶ αὐτὴ ἀποξένωση ἀπὸ τὸν ἑαυτό του. Τοῦτο συμβαίνει σήμερα μὲ τὸν ἄνθρωπο

του τεχνικού πολιτισμού. Ο άνθρωπος αυτός έχει πάψει να είναι πλήρης άνθρωπος. Το φαινόμενο τουτο δεν είναι βεβαίως νέο μέσα στην ιστορία. Συχνά βλέπομε μέσα στην ιστορία τον άνθρωπο ν' απομακρύνεται από το αληθινό του Είναί, από την αληθινή του αυτοπραγμάτωση και ν' ακολουθή μονομερή δρόμο. Τουτό βεβαίως ο άνθρωπος δεν το κάνει επίτηδες, αλλά είναι κάτι που προέρχεται από την αδυναμία του ανθρώπου να συλλάβη το Είναί του έξω από τις αντικειμενικές μορφές που λαμβάνει τουτο κατά την πραγμάτωση των σκοπών της ζωής του. Το Είναί του ανθρώπου δεν είναι δυνατόν ποτέ να γίνη άμεσο αντικείμενο της βουλήσεώς του. Ο άνθρωπος δεν μπορεί ποτέ να είπη: θα πραγματώσω τον έαυτό μου. Ο λόγος του αυτός δεν θα είχε καμμία σημασία και τουτο διότι ο «έαυτός του» δεν είναι κάτι αντικειμενικό, αλλά κάτι το μη αντικειμενικό, ενώ κάθε προσπάθεια του ανθρώπου αναφέρεται πάντοτε σε αντικείμενα. Τον έαυτό του λοιπόν ο άνθρωπος μπορεί να τον εύρη μόνον μέσω των αντικειμένων με τα όποια καταγίνεται και τουτο σημαίνει μόνον μέσω του αντικειμενικού κόσμου. Έδω ακριβώς έγκειται η πρώτη καταβολή του πολιτισμού και της ιστορίας.

Όμως τόσον η ιστορία όσον και ο πολιτισμός είναι μία διαδικασία, που την χαρακτηρίζει η κινητικότητα. Ο άνθρωπος τείνει πάντοτε να πάη παρά πέρα απ' εκεί που έκάστοτε είναι, και τουτο σημαίνει ότι ζητεί μια καλύτερη πραγμάτωση του έαυτού του. Η κατάσταση, όπου έκάστοτε εύρίσκεται, αποτελεί την αφετηρία για να πάη πάρα πέρα. Όμως για να μπορή να γίνη τουτο, πρέπει ο άνθρωπος πρώτα να έχη συνειδητοποιήσει την κατάσταση, όπου εύρίσκεται, ως πραγμάτωση του έαυτού του, ως μορφή του Είναί του. Τουτό γίνεται με την ιστορική έμπειρία που έχει για το παρελθόν. Ο άνθρωπος με τη γνώση του παρελθόντος καταλήγει ή στην κατάφασή του ή στην άρνησή του, ή επιλέγει σημεία τα όποια καταφάσκει και σημεία τα όποια άρνεϊται. Πάντως σημασία έχει έδω να συνειδητοποιήσωμε ότι τον έαυτό του ο άνθρωπος τον εύρίσκει θετικώς ή άρνητικώς μόνον στο παρελθόν, δηλαδή στην ιστορική του πορεία, ή όποια έχει αντικειμενικό χαρακτήρα. Από τάλλο μέρος όμως η προοπτική του ανθρώπου προς το μέλλον είναι αναπόσπαστο γνώρισμα της παρουσίας του. Δίχως προοπτική προς το μέλλον δεν νοείται η παρουσία του ανθρώπου. Και τα δύο όμως αυτά, τόσον δηλαδή η έμπειρία του παρελθόντος όσον και η προοπτική του μέλλοντος, συναντώνται μέσα στο παρόν, και το παρόν τουτο, ή παρουσία, είναι ο ίδιος ο άνθρωπος. Όσο μάλιστα ο άνθρωπος μπορεί να συζεύξη μέσα του το παρελθόν με το μέλλον, τόσο πιο πολύ εύρίσκει τον έαυτό του. Η σύζευξη αυτή του παρελθόντος με το μέλλον δημιουργεί ό,τι όνομάσαμε πριν κινητικότητα της ιστορίας. Ο άνθρωπος δεν μπορεί να σταματήσει σε καμμία ιστορική κατάσταση. Η ιστορία ή προχωρεί προς τα έμπρός ή όπισθοχωρεί, στάσιμη όμως δεν μένει ποτέ. Γενικώς όμως η κινητικότης και ο

νεωτερισμός χαρακτηρίζουν την ανθρώπινη ιστορία.

Ὁ ἄνθρωπος ὥς ὄν με ψυχὴ καὶ σῶμα βεβαιώνεται γιὰ τὸ εἶναι τοῦ συνάμα με τὴν ὁρμὴ καὶ τὴ βούληση καὶ πραγματώνει τὸ εἶναι τοῦ μέσα σ' ἓνα κόσμον ποὺ τὸν περιβάλλει. Ὁ κόσμος αὐτὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀνθρώπων καὶ πράγματα.

Τὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι καὶ τὰ τρία εἶδη τῆς αἰτιότητος.

Προτοῦ προχωρήσωμε στὴν ἀνάλυση τῶν ἀντικειμενικῶν σκοπῶν τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι, δηλαδή τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἔργου ποὺ γίνεται μέσα στὴν ἱστορικὴ διαδικασία, πρέπει νὰ ἀποσαφηνίσωμε ἐννοιολογικῶς τὰ τρία εἶδη τῆς αἰτιότητος ποὺ ὑπάρχουν, δηλαδή τὴν πνευματικὴ αἰτιότητα, τὴν ψυχικὴ αἰτιότητα καὶ τέλος τὴ φυσικὴ αἰτιότητα.

Ἀρχίζομε ἀπὸ τὴν πνευματικὴ αἰτιότητα, γιατί — ἔπειτα ἀπὸ ὅσα εἶπαμε πρὶν γιὰ τὴν πρωταρχὴ τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι — αὕτὴ εἶναι ἡ βασικὴ αἰτιότης. Ἰδεοκρατικὴ εἶναι ἡ βάση τῆς ἱστορίας, γιατί ἡ ἱστορικὴ διαδικασία, ὅπως εἶδαμε πρὶν, ἀρχίζει με τὸν ἀγῶνα τοῦ ἀνθρώπου νὰ προσπεράσῃ τὰ στενὰ ὅρια τῆς περιοχῆς τοῦ ἐνστίκτου. Τὸ ἐνστικτο δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ προσπεράσῃ τὰ ὅριά του, εἶναι ἀκριβῶς λειτουργία δεμένη μέσα σ' αὐτά. Τὴν ὑπέρβαση τῶν ὁρίων τοῦ ἐνστίκτου τὴν κατορθώνει ὁ ἄνθρωπος μόνον με τὸ νοῦ του, με τὴ βούλησή του καὶ με τὴ φαντασία του. Καὶ τὰ τρία αὐτὰ στοιχεῖα εἶναι ἰδεοκρατικά, πνευματικά. Μὲ αὐτὰ ὁ ἄνθρωπος ἀγωνίζεται νὰ εὕρῃ τὸ εἶναι του, νὰ τὸ πραγματώσῃ στὴν ὁλότητά του, καὶ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι ποὺ τὸν κάνει ὄν ἱστορικόν.

Βεβαίως ὑπάρχουν καὶ οἱ δύο ἄλλοι αἰτιώδεις παράγοντες τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι, ὁ βιολογικὸς-ψυχικὸς καὶ ὁ ὑλικός. Αὐτοὶ ὅμως ἔχουν ἐπίδραση ἐπάνω στὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι μόνον ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἀγωνίζεται μ' αὐτούς, δηλαδή ἐφ' ὅσον ἔχη ἀρχίσει κατ' οὐσίαν τὸν ἱστορικὸ του δρόμο. Ἰστορικὴ σημασία ἀποκτᾷ ἡ ὕλη μόνον ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἀρχίζει νὰ τὴν διαμορφώσῃ. Ἐπίσης ὁ ζωικὸς καὶ φυτικὸς κόσμος ἀποκτᾷ σημασία γιὰ τὴν ἱστορικὴ διαδικασία, ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ὁ ἄνθρωπος τὰ χρησιμοποιεῖ γιὰ τοὺς σκοπούς του, π.χ. γιὰ νὰ κατασκευάσῃ τὴν κατοικία του (φυτικὸς κόσμος) καὶ γιὰ νὰ μειώσῃ τοὺς κόπους του (ζωικὸς κόσμος). Ὅμως οὔτε μέσα στὸν φυτικὸ οὔτε μέσα στὸν ζωικὸ ὑπάρχει ἐξ ὑπαρχῆς τὸ γνῶρισμα τῆς ἱστορικότητος. Ἐξ ἄλλου, ἂν ὁ ἄνθρωπος ἦταν μόνον φυσικός, δηλαδή ἂν δὲν εἶχε πνευματικότητα, τότε θὰ ἦταν ἀδύνατον σ' αὐτὸν νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς φύσεως καὶ νὰ δημιουργήσῃ ἱστορία. Τοῦτο ὑποσημαίνεται καὶ ἀπὸ τοὺς «πολιτισμοὺς» ἐκείνους, ὅπου ὁ ἄνθρωπος μέ-

νει πολὺ δεμένος μετὰ τὴ φύσιν. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἱστορικότης τοῦ δὲν τοῦ εἶναι ἀκόμῃ συνειδητὴ. Γιὰ νὰ γίνῃ συνειδητὴ στὸν ἄνθρωπο, ἔστω καὶ αὐτὴ ἡ ἀθῶα, ἃς εἰποῦμε, ἱστορικότης τοῦ, πρέπει ὁ ἄνθρωπος ν' ἀποκτήσῃ μία ἐξω-φυσικὴ σκοπιά, καὶ αὐτὴν ἀκριβῶς τοῦ τὴν δίνει τὸ πνεῦμα τοῦ, ὅταν τοῦτο ἔχει ἀποδεσμευθῇ ἀπὸ τὴ φύσιν.

Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ πνευματικὴ αἰτιότης εἶναι ἐκείνη μετὰ τὴν ὁποίαν πράγματι ἀρχίζει ἡ ἱστορία καὶ τὸ νόημά της. Ἡ ἱστορία ἔχει νόημα ἀπὸ τὴ στιγμή πού ὁ δημιουργὸς της, ὁ ἄνθρωπος, τῆς δίνει νόημα. Τοῦτο ἀκριβῶς γίνεται, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀρχίζῃ μετὰ τὸ πνεῦμα τοῦ νὰ ὑπερβαίνει τὴν τυφλὴ ἀκολουθία τοῦ φυσικοῦ γίνεσθαι, ὅπου μέσα καὶ ὁ ἴδιος ζῇ. Ἡ ὑπέρβαση τοῦ ἐνστίκτου σημαίνει τὴν ἐμφάνισιν τῆς ἐλευθερίας. Δίχως τὴν ἐμφάνισιν τῆς ἐλευθερίας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μιλήσωμε γιὰ τὴν ἱστορικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Μετὰ τὴν ἐλευθερία, ἡ ὁποία εἶναι ταυτόσημη μετὰ τὴν ἱστορικότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἔρχεται εἰς φῶς ὁ νέος κόσμος, ὁ νεωτερισμὸς μέσα στὴ δημιουργία. Καὶ ὁ νεωτερισμὸς αὐτός, ὁ ὁποῖος ὑπερβαίνει τὴν τυφλότητα καὶ ἀναγκαιότητα τοῦ φυσικοῦ γίνεσθαι, εἶναι ὁ κόσμος τῆς ἱστορίας. Αὐτὸς ὁ κόσμος κάποτε δὲν ὑπῆρχε καὶ δὲν θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ, ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ μεταβάλῃ σὲ ἀντικείμενο τοῦ νοῦ τοῦ φυσικοῦ γίνεσθαι. Γι' αὐτὸ ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ ἱστορία δὲν γεννιῶνται ποτὲ ἀπὸ τὴ φύσιν αὐτόματα, ἀλλὰ μετὰ βάση τὴ φύσιν γεννιῶνται ἀπὸ τὴν πνευματικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐτσι π.χ. μετὰ βάση τὴ φύσιν ἐγεννήθηκε ἀπὸ τὴν πνευματικότητα τοῦ ἀνθρώπου ὁ αἰγυπτιακὸς πολιτισμὸς, ὁ ὁποῖος ὅμως εἶναι συνάμα καὶ μιὰ ριζικὴ ἀλλαγὴ τῶν φυσικῶν δεδομένων. Γιὰ νὰ γεννηθῇ ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς ἔπρεπε νὰ μεταβάλῃ συνάμα ὁ ἄνθρωπος τὸ φυσικὸ περιβάλλον. Ἡ πνευματικὴ αἰτιότης εἶναι πού ἔφερε εἰς φῶς αὐτὸν τὸν αἰνιγματώδη πολιτισμὸ, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀκριβῶς ἓνας νεωτερισμὸς, δηλαδή δὲν ἐντάσσεται στὴν ἀκολουθία τὴν αἰτιοκρατικὴ, ἡ ὁποία προηγεῖται ἀπὸ αὐτόν. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν θὰ ἦταν δυνατόν ἀπὸ πρὶν νὰ γίνῃ καμμία πρόβλεψη γιὰ τὸν ἐρχομὸ τοῦ, καὶ κατὰ τοῦτο ἀκριβῶς διαφέρει τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι ἀπὸ τὸ φυσικὸ, ὅτι τὸ πρῶτο δὲν μπορεῖ νὰ τὸ προβλέψῃ κανεὶς, ἐνῶ τὸ δεύτερο ὄχι μόνον νὰ τὸ προβλέψῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸ προϋπολογίσῃ μπορεῖ.

Ὅμως, ἂν καὶ ὁ πολιτισμὸς αὐτός, ὁ αἰγυπτιακός, ἦταν ἓνας νεωτερισμὸς, δὲν τὸν ἐχώριζε ἓνα ἀγεφύρωτο χάσμα ἀπὸ τὴν προηγούμενη ἀκολουθία τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Τὸ νέο λοιπὸν στὴν ἱστορία δὲν εἶναι κάτι ὀλωσδιόλου νέο καθ' ἑαυτὸ ἀλλὰ συνέχεται μετὰ τὸ προηγούμενο, τὸ παλαιό, μετὰ τὴν παράδοση. Τὸ πνεῦμα χαρακτηρίζεται ἀπ' αὐτὴν τὴν πλαστικότητα, δηλαδή ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ παραλαμβάνῃ τὸ νέο, δίχως νὰ τρέχῃ συνάμα τὸν κίνδυνον νὰ ἀποκόψῃ τὸν δεσμὸ τοῦ μετὰ τὴν παράδοση. Καὶ ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ πηγὴ τῆς ἱστορικότητος. Ἡ πνευματικὴ διάρκεια εἶναι κάτι

όλωσδιόλου διαφορετικό από τη διάρκεια που έχει η ύλη. Ἡ πνευματική διάρκεια σημαίνει συνάμα τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν ἐτοιμότητα νὰ παραλαμβάνη, νὰ ὑποδέχεται τὸ νέο δίχως νὰ ἀποκόπτεται ἀπὸ τὸ παλαιό. Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ νέου ὁμως ζωντανεύει καὶ τὸ παλαιό. Τὸ πνευματικὸ παρελθὸν γίνεται τώρα ἐνεργὸ μέσα στὸ πνευματικὸ παρὸν καὶ ἔτσι ἡ ἱστορία, ὅπως καὶ ὁ ἄνθρωπος, εἶναι πάντα νέα ἀλλὰ καὶ πάντοτε γυρισμένη στὴν παράδοση. Ἡ παράδοση ἐδῶ εἶναι κάτι τὸ ζωντανό, τὸ παρὸν, τὸ ὁποῖον ὄχι μόνον διατηρεῖ τὶς μορφές που τὸ πνεῦμα ἔδωκε στὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ καὶ τὶς ἀναλύει καὶ τὶς ἀντικαθιστᾷ μὲ καινούργιες. Τὸ πυρηνικὸ στοιχεῖο τῆς παραδόσεως δὲν εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ τῆς μορφῆς, ἀλλὰ τὸ ζωντανό της πνευματικὸ περιεχόμενο, τὸ ὁποῖον καὶ ὅταν συναντηθῇ μέσα στὸ παρὸν μὲ τὸ καινούργιο πνεῦμα, θραύει τὴ μορφή του καὶ ἐνώνεται μὲ τὸ καινούργιο. Ἡ πνευματικὴ λοιπὸν αἰτιότης, ἐκτὸς ἀπὸ ὅσα εἶπαμε ἤδη, σημαίνει ἀκόμα καὶ τὴ συνέχεια τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, τὴ διάρκεια. Ἐπάνω σ' αὐτὴν τὴ διάρκεια καὶ τὴ συνέχεια στηρίζεται τὸ συναίσθημα τῆς ἱστορικῆς ἀσφαλείας που ἔχομε καὶ που μ' αὐτὸ ὁ κόσμος, ὅπου μέσα ζοῦμε, μᾶς γίνεται οἰκεῖος.

Ἀντίθετα σ' αὐτὴν τὴν πλαστικότητα καὶ κινητικότητα τοῦ ἱστορικοῦ πνεύματος καὶ τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, τὰ στρώματα τοῦ Εἶναι που εὐρίσκονται κάτω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, δηλαδὴ ἡ ὑλικὴ καὶ ζωικὴ μορφή τοῦ Εἶναι, εἶναι δεμένα μὲ ἐξωτερικές, καὶ περισσότερο σκληρές μορφές. Ἐν ἀντιθέσει βέβαια πρὸς τὴν ὑλικὴ μορφή τοῦ Εἶναι, τὴν τυφλὴ καὶ μηχανικὴ μορφή τῆς ὕλης, ἡ ζωικὴ μορφή τοῦ Εἶναι, δηλαδὴ ἡ βιολογικὴ, ἔχει κάποια κινητικότητα καὶ ἱκανότητα προσαρμογῆς. Τὰ ὅριά της ὁμως εἶναι περιορισμένα καὶ ἡ ἴδια δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ τὰ ὑπερβῇ. Ἐξ ἄλλου, ὅπως εἶδαμε πρὶν, τὸ πνεῦμα εἶναι πάντα δεμένο μὲ τὴ ζωικὴ μορφή, ἀκόμη δὲ καὶ μὲ τὴν ὑλικὴ μορφή τοῦ Εἶναι, καὶ χωρὶς αὐτὲς δὲν μπορεῖ νὰ ἐνεργήσῃ. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὸ πνεῦμα εἶναι δεμένο μὲ τὸ σῶμα καὶ τὴ ζωὴ του, πρέπει νὰ παραστήσῃ τὸ Εἶναι του καὶ τὴ δράση του μέσα σὲ ἔργα ἀντικειμενικὰ καὶ αὐτὰ εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἱστορίας. Μόνον διὰ μέσου αὐτοῦ τοῦ δρόμου ἔρχεται ὁ ἄνθρωπος ὡς πνευματικὸν ὄν σὲ συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τῆς ταυτότητός του. Τὸ ἀγώνισμα τοῦτο ἦταν γιὰ τὸν ἄνθρωπο τὸ περισσότερο πολύμοχθο καὶ πολύπονο. Γιὰ ν' ἀνοίξῃ ὁ ἄνθρωπος τὸν χῶρο τοῦ πνεύματός του κατέβαλε τοὺς πιὸ ὀδυνηροὺς πόνους.

Κάθε ἀνθρώπινη ἀρχὴ ἐκπηδᾷ ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ προσώπου. Ἡ ἔννοια τοῦ προσώπου εἶναι καὶ ἡ κατ' ἐξοχὴν αἰτία, ὅπου τὸ Εἶναι τοῦ ἀνθρώπου ταυτίζεται μὲ τὸ ἐγὼ του. Τοῦτο συμβαίνει ἀκόμη καὶ ὅταν ὁ ἄνθρωπος θεωρῇ ὡς ἀπόλυτο τὸ ὑλικό, τὸ κοινωνικὸ ἢ τέλος τὸ οἰκονομικὸ Εἶναι, καὶ τοῦτο διότι εἶναι σ' αὐτὸν ἐξ ἀρχῆς βέβαιο, ὅτι μόνον τὸ πρόσωπο μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ ἱστορία. Ἡ δύναμη τοῦ προσώπου εἶναι ἀκριβῶς

ἐκείνη, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ συζεύξη ὅλα τὰ στρώματα, ὅλα τὰ εἶδη τοῦ εἶναι γιὰ νὰ φθάσῃ τοῦτο ἐκεῖ, ὅπου θέλει, δηλαδή νὰ πραγματώσῃ τοὺς σκοποὺς τῆς ἱστορίας. Ἡ δύναμη τοῦ προσώπου εἶναι ἐπίσης ἐκείνη ποὺ συλλαμβάνει τὴν ἔννοια τοῦ θείου καὶ τὴν τοποθετεῖ στὴν κορυφὴ τοῦ κόσμου καὶ στὴν κορυφὴ τῶν ἀξιών τῆς ἱστορίας, τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι. Ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν πολιτισμῶν καὶ γενικῶς τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι φαίνεται κατακάθαρα, ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ θείου ἔχει θεμελιακὴ σημασία γιὰ τὴν οἰκοδόμησίν των. Ἀπ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῶν πολιτισμῶν φαίνεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος συγκεντρώνει τὴ σκέψη του καὶ τὴ συμπεριφορὰ του ἐξ ἀρχῆς καὶ κατ' ἐξοχὴν στὴ σφαῖρα τοῦ θείου. Ἀπέναντι σ' αὐτὴ τὴ σφαῖρα ἐντὸς ἐνὸς πολιτισμοῦ ὅλες οἱ ἄλλες ὑποχωροῦν. Ἐπίσης ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν πολιτισμῶν προκύπτει ὅτι οἱ μεγάλες ἱστορικὲς ἀναστατώσεις, τὰ μεγάλα ἱστορικὰ κινήματα, ἐκπορεύονται πάντοτε ἀπὸ μία νέα θρησκευτικὴ σκοπιά, ἀπὸ τὴν ὁποία βλέπει ὁ ἄνθρωπος τὴν ὅλη πραγματικότητα.

Ἡ νέα αὐτὴ σκοπιά δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μία νέα σύλληψη τοῦ Ἀπολύτου ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πνευματικὴ αἰτιότης τῆς ἱστορίας εἶναι ἐδῶ σὲ πλήρη ἐνέργεια καὶ δράση. Οὔτε τὸ σύστημα τοῦ Μάρξ ἀποτελεῖ ἐξαίρεση ὡς πρὸς αὐτό, ὅπως νομίζει ὁ ἴδιος. Ὁ Μάρξ θεωρεῖ ὡς τὸ Ἀπόλυτο τὴν οἰκονομία, τὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πεποίθησις αὐτὴ τοῦ Μάρξ ἔρχεται ἀπὸ μία θρησκευτικὴ καταξίωσις τῆς χειρωνακτικῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία ὅμως δὲν εἶναι συνειδητὴ στὸν ἴδιο. Πάντως ὁ μαρξισμὸς καὶ ἡ ἐφαρμογὴ του ὡς κομμουνισμὸς ἔχει ὅλα τὰ γνωρίσματα τῆς θρησκείας, καὶ τοῦτο διότι ἔρχεται μὲ τὴν ἀξίωσις τοῦ Ἀπολύτου καὶ ζητεῖ ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς του ἀπόλυτη πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν. Ὁ Μαρξισμὸς ἔχει μέσα του τὸ παράδοξο, ὅτι, ἐνῶ ἀπορρίπτει τὴ θρησκεία, εἶναι συνάμα ἢ γίνεται συνάμα ὁ ἴδιος θρησκεία. Βεβαίως ὁ Μάρξ, σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία του ἔπρεπε ν' ἀπορρίψῃ τὴ θρησκεία, γιατί ἡ οἰκονομία καὶ ἡ ἐργασία, ἂν καί, ὅπως θὰ ἰδοῦμε, ἀποτελοῦν μία βάση τοῦ πολιτισμοῦ, δὲν εἶναι ὁ πολιτισμὸς. Ἐπίσης ἔπρεπε νὰ τὴν ἀπορρίψῃ, γιατί ἡ ὑλικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ δημιουργὸς θρησκείας, γιατί τῆς λείπει ὁλωσδιόλου τὸ πνεῦμα. Καὶ ὅπου δὲν ὑπάρχει πνεῦμα, δὲν ὑπάρχει καὶ θρησκεία. Καὶ ὅμως αὐτὴ ἡ θεωρία ἐγίνε θρησκεία.

Ἡ οἰκονομία εἶναι ἓνας οὐσιαστικὸς παράγων τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Χωρὶς αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ παρατείνῃ τὴ σωματικὴ καὶ τὴν πνευματικὴ του ζωὴ. Ἐπίσης εἶναι αὐτονόητο ὅτι γιὰ μεγάλα πνευματικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ ἐγχειρήματα ἀπαιτοῦνται οἰκονομικὰ μέσα. Τοῦτο ὅμως δὲν πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὅλο τὸ πνεῦμα, ἡ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τοῦ πολιτισμοῦ γενικῶς, εἶναι ἀπλὸ ἐπιφαινόμενο τῆς οἰκονομίας. Τότε θὰ ἔπρεπε νὰ δεχθοῦμε ὅτι καὶ ἡ μουσικὴ τοῦ Beethoven εἶναι ἀπόρροια τῶν μουσικῶν ὀργάνων ποὺ χρησιμοποιοῦ ὁ μέ-

γας μουσουργός. Μόνον εάν εϋρύνουμε την έννοια της εργασίας και περιλάβουμε μέσα της όχι μόνον την χειρωνακτική αλλά και την πνευματική εργασία, μόνον τότε είναι δυνατόν να είπομε ότι ο πολιτισμός είναι αποτέλεσμα της εργασίας. 'Ακόμα και η ίδια η θεωρία του Μάρξ θα έχανε κάθε αξία, αν εφαρμόσωμε επάνω της το ίδιο της το δόγμα, γιατί θα ήταν τότε η θεωρία απαύγασμα της οικονομικής ζωής της εποχής, όπου ανήκει, και τίποτε άλλο. 'Η οικονομία είναι απλό μέσον, είναι, όπως θα ιδούμε, σύστημα ενεργειών, που γίνονται από τον άνθρωπο με το σκοπό να επιζήση και συνάμα με τον σκοπό να μη διαθέτη όλη του τη δύναμη και όλον τον καιρό του, για τη διατήρηση της σωματικής του ζωής, όπως το ζώο, αλλά να έχη ελεύθερο χρόνο, να προχωρή προς την ολοκληρωτική πραγμάτωση του Είναι του.

Τα μεγάλα θρησκευτικά κινήματα, τα οποία δημιουργούν εποχές και αποτελούν τομές μέσα στην πορεία του ιστορικού γίνεσθαι, δεν είναι δυνατόν να αναλυθούν πλήρως ως προς την ουσία τους. Και τοῦτο, διότι πρώτον συλλαμβάνονται σε μία υπερβατική σφαῖρα, η οποία κατ' ουσίαν δεν μπορεί ν' αντικειμενοποιηθῇ, και δεύτερον διότι εκπηγάζουν από τη σχέση μαθητῶν και διδασκάλου, η οποία σχέση αναπτύσσεται ἐξ ολοκλήρου στον χώρο της πνευματικής ἐμπιστοσύνης και φιλίας. 'Απ' αὐτήν προκύπτει: μία καινούργια θέα τοῦ κόσμου και της ζωής. 'Απ' αὐτήν την καινούργια θέα και κοινή διδαχή μόνον ὀρισμένα σημεῖα είναι δυνατόν ν' αντικειμενοποιηθῶν και να ἐπηρεάσουν όλα τὰ πεδία, όλους τοὺς τομείς τοῦ πολιτισμοῦ. Και πρώτα πρώτα ἡ καινούργια πνοή εἰσέρχεται μέσα στον τομέα της τέχνης. 'Η τέχνη, αν και ἡ καινούργια εἰκόνα τοῦ κόσμου και της ζωής δεν προέρχεται ἀπ' αὐτήν την ίδια, ἔχει τὸ χάρισμα να παριστάνη τὸ πνευματικό, ὑπερβατικὸ περιεχόμενο της θρησκείας, μέσα σε μορφές ἀπτές και ὁρατές, ὅποτε ὁ κύκλος τῶν φίλων τοῦ νέου πνεύματος εϋρύνεται πολύ. "Ο,τι ἀπλῶς «ὀσφραίνονται» οἱ πολλοὶ δίχως να ἔχουν τὴ δυνατότητα να τὸ εἰποῦν, αὐτὸ ὁ καλλιτέχνης τὸ προσφέρει ὡς εἰκόνα ἢ και ὡς λόγο μπροστά τους. 'Ετσι ἡ θρησκεία ὡς πνευματικὴ αἰτιότης ὁδηγεῖ στην ἀνάπλαση ὅλων τῶν δημιουργιῶν τοῦ ἀνθρώπου. Σημασία ὅμως ἐδῶ ἔχει ὅτι ἡ ὠθηση πρὸς τὴν καινὴ διδαχή, πρὸς κάτι πού δεν ὑπῆρχε πρίν, προσλαμβάνει ὅλη της τὴν σφοδρότητα μέσα σε μιὰ προσωπικότητα και ἀπ' αὐτήν μεταδίδεται στοὺς ἄλλους. Μὲ τὴν ἀνάταση και τὸ ἄλμα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἐλευθερία, ὅπου ὀλοκληρώνεται ὁ ἴδιος, εὐρίσκεται ἔξαφνα ὁ ἄνθρωπος ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, τοῦ ἀπολύτου. Τὸ συναίσθημα πού τὸν κυριεύει τώρα είναι ὅτι ἡ ζωὴ του κρατιέται και συντηρεῖται ἀπ' αὐτό, δηλαδή τὸ θεῖο.

Τὸ δεύτερο εἶδος της αἰτιότητος είναι τὸ ψυχικό. Μέσα σ' αὐτὸ συναντᾶται τὸ πνευματικὸ και τὸ φυσικό. Μὲ ἄλλα λόγια μέσα στὸ ψυχικὸ

Εἶναι ἔχομε τὴν ὑλοποίηση τοῦ πνεύματος. Ἡ ζωὴ ὡς βιολογικὸ γεγονὸς, ὡς ἀπλὴ ζωικὴ ἐνέργεια, δὲν γίνεται ποτὲ πνεῦμα. Ὡς ψυχικὴ ὁμῶς πραγματικότης ἡ ζωὴ φωτίζεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον δὲν γίνεται ποτὲ ὕλη ἢ ἀπλὴ ζωικὴ ἐνέργεια. Ψυχὴ ὁμῶς καὶ πνεῦμα, ὅπως ζωὴ καὶ ψυχὴ, παρσμένουν πάντοτε στὸ εἶναι τοῦ τὸ καθένα, ἂν καὶ εἶναι καὶ τὰ τρία δεμένα μὲ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι κάθε πνευματικὴ ἐνέργεια ἔχει παράλληλά της μία ψυχικὴ καὶ μία ζωικὴ ἐνέργεια. Ὅμως ὅ,τι ὀνομάζομε νόημα, τοῦτο ἔρχεται πάντα ἀπὸ τὸ πνεῦμα. Τὸ ἀπλῶς φυσικὸ εἶναι δὲν ἔχει στὴν οὐσία τοῦ κανένα νόημα, κινεῖται ὁμῶς σύμφωνα μὲ ἀναγκαίους νόμους (φυσικὴ). Τὸ ἀπλῶς φυσικὸ μπορεῖ νὰ προσλάβῃ νόημα ἀπὸ τὸ πνεῦμα μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ ψυχικοῦ εἶναι. Ἐξ ἄλλου τὸ πνεῦμα ὡς πρωταρχὴ δὲν μπορεῖ ν' ἀναπτύξῃ ὅλη τοῦ τὴ δημιουργικότητα καὶ ν' ἀπλώσῃ τὴ δύναμή του παρὰ μόνον ὅταν τὸ ψυχικὸ εἶναι, ἡ ψυχὴ, ὅχι μόνον τὸ συνοδεύῃ ἀλλὰ καὶ βάζῃ ὅλη τῆς τὴ δύναμη γιὰ νὰ τὸ πραγματώσῃ μέσα της. Ἀπὸ τὴν πεποίθησιν αὐτὴν προέκυψε ὁ λόγος τοῦ Ἐγέλου, ὅτι «τίποτε μέσα στὴν παγκόσμια ἱστορία δὲν ἔχει συντελεσθῇ δίχως πάθος». Τὸ πάθος εἶναι ἀκριβῶς ἡ συμμετοχὴ τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία εἶναι ἀναγκαία γιὰ νὰ ἔλθουν εἰς φῶς τὰ ἔργα τοῦ πνεύματος. Ἐξ ἄλλου τὸ πάθος καὶ γενικῶς τὸ δέσιμο τοῦ πνεύματος μὲ τὸν ψυχισμό περιορίζει τὴν κινητικότητα καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος. Ἐπίσης δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ψυχικὴ ζωὴ μὲ τὴ διάθεσή της καὶ τὰ ἐκάστοτε συναισθήματά της συχνὰ ἀντιμάχεται τοὺς σκοποὺς τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ κόβει τὰ φτερά. Ὡστε ἡ σύζευξις τοῦ πνεύματος μὲ τὸν ψυχισμό εἶναι ἄλλοτε θετικὴ καὶ ἄλλοτε ἀρνητικὴ. Ὅμως δὲν ὑπάρχει ἄλλη σφαῖρα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ψυχικὴ γιὰ νὰ φανερώσῃ τὸ πνεῦμα τὴ δύναμή του.

Ἦδη μὲ τὴ λειτουργία τῶν αἰσθήσεων φαίνεται ὁ περιοριστικὸς καὶ ἐκλεκτικὸς, δηλαδὴ ὁ ἀφαιρετικὸς χαρακτήρας τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Τὰ αἰσθήματά μας εἶναι βιωματικὲς ἀφαιρέσεις, εἰκόνες βιωματικῆς, οἱ ὁποῖες προκύπτουν αὐτόματα κατὰ τὴν σχέσιν μας μὲ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον. Μὲ ἀπλᾶ λόγια: τὰ αἰσθήματά μας γιὰ τὰ πράγματα εἶναι ὑποκειμενικά. Ἐν γένει ἡ λειτουργία τῶν αἰσθήσεων σχηματοποιεῖ τίς ἐντυπώσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Τὰ σχήματα αὐτὰ στὰ ζῶα πρέπει νὰ εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου σταθερά, ἐνῶ στὸν ἄνθρωπον, ἐπειδὴ ὑπόκεινται στὴν ἐπίδρασιν τοῦ πνεύματος, εἶναι περισσότερον κινητὰ καὶ ρευστά. Τὸ πνεῦμα ὡς ἐπιστήμη προσπαθεῖ νὰ πλησιάσῃ, ὅσο γίνεται περισσότερο, τὴν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα, καὶ στὴν προσπάθειαν αὐτὴν ἔχει τὴ δύναμιν νὰ τὴν ξεπερνᾷ δίχως νὰ τὴν ἀναιρῇ. Ἡ διαδικασία αὐτὴ τοῦ πνεύματος μεταβάλλει ἀκόμη καὶ τὰ σχήματα ποὺ τοῦ προσφέρουν οἱ αἰσθήσεις. Σαφέστατα ὁμῶς ἐμφανίζονται τὰ σχήματα αὐτὰ στοὺς διαφόρους ρυθμοὺς τῆς τέχνης, οἱ ὁποῖοι χαρακτηρίζουν ἕναν πολιτισμὸ ἢ μιὰ ἐποχὴ. Ἡ ὑπερβατικὴ ἐξ ἄλλου δύναμις τοῦ πνεύματος, τὸ γεγονὸς δηλαδὴ ὅτι τὸ πνεῦμα κινεῖται σὲ ὑψηλότερον ὡρὸν

ἀπὸ τὸν χῶρο τῶν αἰσθήσεων, τοῦ ἐπιτρέπει καὶ νὰ κρίνη τὰ σχήματα τῶν αἰσθήσεων καὶ νὰ διαπιστώνῃ ἤδη ἐδῶ, ὅτι οἱ ἀφαιρέσεις αὐτὲς τῶν αἰσθήσεων εἶναι δυνατόν συχνὰ νὰ εἶναι ἐσφαλμένες. Ἦδη ὁμως ὁ ἔλεγχος αὐτὸς τῶν ἀφαιρέσεων τῶν αἰσθήσεων ἀπὸ τὸ πνεῦμα προσδίδει σ' αὐτὲς ἓνα βαθμὸ ἱστορικότητος. Ἡ ἱστορικότης λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου φθάνει ὡς τὰ ἐργαστήρια τῶν αἰσθήσεων. Ἡ ἱστορικότης ὁμως αὐτὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν ἔξω κόσμον φθάνει σὲ καταπληκτικὰ ἐπίπεδα μὲ τὰ νοητικὰ σχήματα τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη. Μέσα στὴ σύγχρονη θεωρία τοῦ ἀτόμου, ὅπως τὴν ἀναπτύσσει ἡ Φυσικὴ, ὁ ἄνθρωπος εἶναι παρὼν ὡς ὃν ἱστορικόν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι συνειδητὸ σὲ ὅλους τοὺς φυσικοὺς ἐπιστήμονες, ἀλλ' εἶναι ὀλίγοι ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν συνείδηση ὡς πρὸς αὐτό. Καὶ ὁμως ἡ προσωπικὴ ἐπαλήθευση τοῦ γεγονότος τούτου ἀπὸ κάθε φυσικὸ ἐπιστήμονα θὰ τὸν ἔπειθε γιὰ τὸν ἀγῶνα ποὺ καταβάλλει ὁ ἄνθρωπος ἢ μᾶλλον τὸ πνεῦμα του τόσον γιὰ νὰ γνωρίσῃ τὴν ἀλήθεια ὅσον καὶ γιὰ νὰ ἀνεύρῃ καὶ νὰ ἀναπτύξῃ τὸ εἶναι του.

Ὁ ψυχισμὸς ὁμως τοῦ ἀνθρώπου ἀσκεῖ μεγάλη ἐπίδραση στὸ πνεῦμα του καὶ μάλιστα συχνὰ δίχως τὴ θέλησή του. Συχνὰ ὁ ἄνθρωπος παρασύρεται ἀπὸ τὸν ψυχισμό του, χάνει τὸν αὐτοπροσδιορισμὸ του καὶ συνεπῶς καὶ τὴν ἐλευθερίαν του. Τοῦτο γίνεται συνήθως στὶς μᾶζες, οἱ ὁποῖες κινοῦνται καὶ δροῦν μόνον ἀπὸ βιώματα καὶ παρορμήματα καὶ ὄχι ἀπὸ τὴ λογικὴ. Ἡ ἐποχὴ μας εἶναι ὡς πρὸς τὸ σημεῖο αὐτὸ κλασσικὸ παράδειγμα. Ἡ ἐπίδραση τοῦ ψυχικοῦ στοιχείου ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο εἶναι εὐκολώτερη ἀπ' ὅ,τι εἶναι ἡ ἐπίδραση τοῦ καθαροῦ πνεύματος. Τοῦτο ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ψυχισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκφράζεται εὐκολώτερα διὰ τοῦ σώματός του ἀπ' ὅ,τι τὸ πνεῦμα. Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν βλέπομε ὅτι τὰ συγκλονιστικὰ αἷτια τῶν μεταβολῶν μέσα στὴν πορεία τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι παρουσιάζονται μὲ τὴ μορφή ψυχικῶν παρορμημάτων. Τὰ πάθη καὶ συγκεκριμένως ἡ φιλοδοξία, ἡ φιλαρχία, ἡ δίψα τῆς ὑλικῆς δυνάμεως, ὁ φθόνος, ἡ φιλοχρηματία καὶ ἡ φιληδονία, ἂν καὶ φαίνωνται ὁλωσδιόλου ἀπνευματίστα, δέχονται συνάμα τὴν ἐπίδραση τοῦ πνεύματος. Ἄν τοῦτο δὲν συνέβαινε, τότε τὰ γινόμενα δὲν θὰ εἶχαν καμμιά ἱστορικὴ σημασία, κανένα ἱστορικὸ νόημα.

Ὁ ψυχισμὸς ὁμως τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος μεσολαβεῖ γιὰ νὰ παρουσιασθῇ τὸ πνεῦμα καὶ νὰ περιλάβῃ στὴν ἐξουσίαν του τὸν κόσμον, ἀπὸ τᾶλλον μέρος ἐμποδίζει τὸ πνεῦμα νὰ φανερωθῇ. Μερικὰ ἀπὸ τὰ παρορμήματα ποὺ ἀναφέραμε πρὶν ἔχουν διπλὴ ὄψη, δηλαδὴ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι συνυφασμένα ἄλλοτε περισσότερο μὲ τὴν ὑλικὴ πλευρὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἄλλοτε πάλι μὲ τὴν πνευματικὴ. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ ψυχισμὸς εἶναι πάντοτε ἐν δράσει μέσα στὸν ἄνθρωπον καὶ συνεπῶς καὶ μέσα στὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα ὁδηγεῖ εὐκολὰ καὶ ὠδήγησε συχνὰ σὲ παρερμηνεῖα τοῦ

ἀνθρώπου καὶ τῆς ἱστορίας. Ἡ συνήθης παρερμηνεία εἶναι ὅτι πολλοὶ καταλήγουν νὰ δεχθοῦν τὴν ἀπολυταρχία τοῦ ψυχικοῦ στοιχείου. Λέγουν δηλαδή ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ αὐτό, δηλαδή τὸ ψυχικὸ στοιχεῖο, δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο. Συνεπῶς ἀρνοῦνται τὸ πνευματικὸ στοιχεῖο τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἱστορίας. Ἡ πειραματικὴ ψυχολογία εἶναι ἐκείνη ποὺ προσφέρει τὰ ὄπλα γιὰ νὰ ἰσχυρισθῇ κανεὶς τὴν ἀπολυταρχία τοῦ ψυχικοῦ στοιχείου, καὶ ἐπειδὴ ἡ πειραματικὴ ψυχολογία χρησιμοποιεῖ μεθόδους παρεμφερεῖς μὲ τὶς μεθόδους τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἶναι φυσικὸ νὰ πείθῃ, ὅτι ὑπάρχει πρᾶγματι ἡ ἀπολυταρχία τοῦ ψυχικοῦ στοιχείου, καὶ ὅτι τὸ πνευματικὸ εἶναι ἀνύπαρκτο. Ἦδη ὁμως ὁ λόγος αὐτός, ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτός, ἀναιρεῖ τὸν ἑαυτό του, διότι καὶ αὐτὸς κατάγεται ἀπὸ τὸ πνευματικὸ καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ ψυχικὸ στοιχεῖο. Τὸ ψυχικὸ στοιχεῖο, ὁ ψυχισμὸς, δὲν εἶναι οὔτε γίνεται ποτὲ λόγος. Εἶναι ἀπλῆ βιωματικὴ κατάσταση ἄφωνη.

Ἐπὶ ὑπάρχει μία προκατάληψη ποὺ ἔχει τὴν καταγωγὴ τῆς στὸν δέκατον ἑνατον αἰῶνα. Ἡ προκατάληψη αὕτη λέγει ὅτι ἐπιστήμη εἶναι μόνον ἡ Φυσικὴ καὶ ὅποια ἄλλη δουλεύει μὲ μέθοδο παρεμφερῆ μὲ τὴ δική της. Ἀπὸ τὴν προκατάληψη αὕτη ὑπέφερε πολλὰ ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη. Καὶ ὁμως δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ διστάσῃ κανεὶς ν' ἀντιστρέψῃ τὰ πρᾶγματα, νὰ ἰσχυρισθῇ δηλαδή ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐπιστήμη καὶ γι' αὐτὸ εἶναι καὶ ἡ πιὸ δύσκολη ἐπιστήμη.

Τὸ ἀντικείμενο τῆς ψυχολογίας εἶναι τὸ ψυχικὸ γίνεσθαι, τὸ ὁποῖον διαδραματίζεται μεταξὺ τοῦ ἀντικειμενικοῦ φυσικοῦ γίνεσθαι καὶ τοῦ πνευματικοῦ στοιχείου, τὸ ὁποῖον κεῖται ἐπέκεινα τοῦ ἀπλῶς ψυχικοῦ. Ἡ μέθοδος τῆς ψυχολογίας δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ συλλάβῃ τὴν πνευματικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ βασικὰ ἀποκτῆματα τῆς φιλοσοφικῆς κριτικῆς ποὺ ἄσκησαν ὁ Husserl καὶ ὁ Rickert στὸν ψυχολογισμό. Ἡ κριτικὴ ἀκριβῶς αὕτη ἀποκατέστησε τὴν ἐλευθερία τοῦ πνεύματος. Γιὰ τὴν ψυχολογία, ὅπως αὕτη ἀναπτύχθηκε στὰ ψυχολογικὰ ἐργαστήρια ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Wundt ὡς σήμερα, ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ σωρεία ὁρμῶν καὶ βιωμάτων, ποὺ ἀνταγωνίζεται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο γιὰ τὴν ἐπικράτηση μέσα του. Εἶναι νὰ ἀπορῇ κανεὶς πῶς οἱ ἐκπρόσωποι αὐτῆς τῆς θεωρίας ἐξαιροῦν τὸν ἑαυτό τους καὶ τὰ λεγόμενά τους ἀπὸ τὴ θεωρία ποὺ παρουσιάζουν. Καὶ ἐξαιροῦν τὰ λεγόμενά τους καὶ τὸν ἑαυτό τους, γιὰ τὴν ζητοῦν ἀπὸ ὅλους νὰ τὴν ἀναγνωρίσουν.

Ὅπως δὲ ποτε εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ὁ ψυχισμὸς τοῦ ἀνθρώπου συμμετέχει στὴ διαμόρφωση τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Ἐπίσης συμμετέχει σ' αὐτὴν ἀκόμη καὶ τὸ ὑποσυνείδητο μέρος τῆς ψυχῆς του. Ὁ ψυχισμὸς τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή ὁ ψυχικὸς του κόσμος, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὸν ἐνώνει μέσω τῶν αἰσθήσεων μὲ τὸν φυσικὸν κόσμο, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὸν ἐνώνει μὲ τὴν σφαῖρα τοῦ πνεύματος, ἡ ὁποία εἶναι πάνω ἀπὸ τὴν ψυχικὴ, βιωματικὴ

πραγματικότητα. Ἡ μορφή εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον παρουσιάζεται ἡ ψυχικὴ πραγματικότητα. Ἡ μορφή ὅμως αὐτὴ δὲν εἶναι ἔνυλη, ὅπως εἶναι ἤδη στὸν ὀργανισμό, στὴν ὀργανικὴ ζωὴ, ἀλλὰ ἄνυλη. Ὁ λόγος λοιπὸν ποὺ τὸ πνευματικὸ στοιχεῖο φαίνεται πολλές φορές ξένο στὴν ψυχικὴ πραγματικότητα εἶναι ὅτι τοῦτο δὲν ἔχει ἀκόμη λάβει μορφή. Ὄταν ὅμως λάβῃ τὸ πνευματικὸ στοιχεῖο τὴ μορφή του, τότε ὁ ψυχικὸς κόσμος τὸ ἀσπάζεται καὶ τὸ χαίρεται. Ἡ τέχνη εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία, ὅπως εἶδαμε πρὶν, δίδει μορφή στὸ ὑπερβατικὸ, πνευματικὸ στοιχεῖο, στὸ ὑπερβατικὸ-πνευματικὸ περιεχόμενο, καὶ ἔτσι γίνεται τοῦτο προσιτὸ στοὺς ἀνθρώπους.

Ὁ ψυχικὸς κόσμος καὶ χῶρος εἶναι ὁ μόνος, ὅπου μετατρέπεται τὸ ποσοτικὸ σὲ ποιοτικὸ. Τοῦτο ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὶς σύγχρονες θεωρίες περὶ αἰσθήσεων, οἱ ὁποῖες δέχονται ὅτι οἱ αἰσθητὲς ποιότητες τῶν πραγμάτων, ὅπως ἐμφανίζονται σὲ μᾶς, γεννιῶνται ἀπὸ μιὰ τέτοια μετατροπὴ. Κυματισμοὶ ὠρισμένων ποσῶν ἀποδίδουν ὡς ἀποτελέσματα τὰ χρώματα καὶ τοὺς ἤχους. Τοῦτο βεβαίως γίνεται μὲ τὴ συμμετοχὴ τῶν αἰσθήσεων. Ἡ μετατροπὴ αὐτὴ τοῦ ποσοῦ σὲ ποιὸν εἶναι ἡ πιὸ αἰνιγματικὴ λειτουργία στὸν κόσμο τὸν ψυχικόν. Ἡ μετατροπὴ ἀποτελεῖ καὶ τὴν κύρια λειτουργία τῆς ἀπλῆς ζωῆς. Ἐξ ἄλλου ἡ ζωικὴ λειτουργία αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, ὅπως παρουσιάζεται τόσον στὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα, ὅσον καὶ στὸν ἄνθρωπο, κινεῖται πάντοτε μεταξὺ ὀρίων πρὸς τὰ πάνω καὶ ὀρίων πρὸς τὰ κάτω. Τόσον τὸ περισσότερον ὅσον καὶ τὸ ὀλιγώτερον πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια αὐτὰ εἶναι ἐξ ἴσου ἐπικίνδυνον γιὰ τὴ ζωὴ ὡς ἀπλὴ λειτουργία.

Ἡ ψυχικὴ αἰτιότης ἐπιβεβαιώνεται καὶ μὲ τὴν ἀντιστροφὴ τοῦ συναισθήματος, πρᾶγμα ποὺ συμβαίνει συχνὰ μέσα στὴν ἱστορία σὲ ἐποχὲς μεγάλης ἀναταραχῆς. Μὲ τὴν ἀντιστροφὴ τοῦ συναισθήματος στίς ἐποχὲς αὐτὲς οἱ ἄνθρωποι χάνουν τὸ δεσμό τους μὲ τὶς ἀξίες τοῦ παρελθόντος. Ὄταν ἀκριβῶς κάτι νέο τίθεται στὴ θέση τοῦ παλαιοῦ, συνήθως οἱ ἄνθρωποι συμπεριφέρονται ὡσάν νὰ εἶναι τυφλοί. Ἀντὶ τοῦ συναισθήματος ποὺ εἶχαν πρὶν καὶ τὸ ὁποῖον τοὺς συνέδεε μὲ τὶς παλαιὰς ἀξίες, τοὺς κυριεύει τώρα ἓνα ἀντίθετο συναίσθημα, τὸ ὁποῖον μὲ τὴν ὀρμητικότητά του πλημμυρίζει τὴ συνείδησή τους καὶ ἀπωθεῖ κάθε ἄλλο συναίσθημα. Ὅ,τι ἀνήκει στὸ παρελθὸν θεωρεῖται ὡς ἄχρηστο καὶ ἀνάξιο. Μὲ τὴν ἀντιστροφὴ αὐτὴ τοῦ συναισθήματος, ἡ ὁποία συμβαίνει σὲ ἐποχὲς μεγάλων πνευματικῶν κινημάτων, ἀλλάζει, ἀναθεωρεῖται μέσα στὸν ψυχικὸν κόσμο τῶν ἀνθρώπων ἡ ὅλη ἀξιολογία τῆς ζωῆς. Τὸ φαινόμενο τοῦτο παρουσιάζεται σὲ ὅλη του τὴν ἔνταση, ὅταν εἰσέλθῃ στὴν ἱστορία μία καινούργια θρησκεία. Τὸ ἱστορικὸ ἔδαφος τῶν πρώτων αἰώνων τοῦ Χριστιανισμοῦ προσφέρεται ἀφ' ἑαυτοῦ γιὰ νὰ διαπιστώσωμε τὸ γεγονός τοῦτο τῆς ἀντιστροφῆς τοῦ συναισθήματος τῶν ἀνθρώπων. Κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ οἱ ἄνθρωποι μὲ τὸ νέο συναίσθημα ποὺ τοὺς κυριεύει ζητοῦν νὰ παραμερίσουν ὅλα τὰ προηγούμενα γιὰ

νὰ δημιουργήσουν τώρα αὐτοὶ ἓνα καινούργιο κόσμο, ὁ ὁποῖος ἐν ἀντιθέσει μὲ τὸν προηγούμενο θὰ εἶναι τέλειος. Μιὰ μανία καταστροφῆς συνοδεύει συνήθως αὐτὲς τὶς ἐποχές. Ἡ ἐποχὴ μας κατέχει ὡς πρὸς αὐτὸ τὴν πρώτη θέση. Καὶ δὲν εἶναι μόνον ἡ πολιτικὴ, ὅπου μὲ τὸν κομμουνισμό ὡς μοχλὸ γίνεται αὐτὴ ἡ ἀντιστροφή τοῦ συναισθήματος, ἀλλὰ εἶναι καὶ ὅλες οἱ ἄλλες περιοχὲς τῆς ζωῆς, ὅπου ἀνατρέπεται ἡ συναισθηματικὴ σχέση πρὸς τὰ προηγούμενα καὶ στὴ θέση τῆς ἔρχεται μιὰ ὁλωσδιόλου διαφορετικὴ, δηλαδή ἀπὸ θετικὴ ποὺ ἦταν γίνεται ἀρνητικὴ. Οἱ ἄνθρωποι κυριευμένοι ἀπὸ τὸ νέο συναίσθημα πιστεύουν ὅτι μποροῦν ν' ἀρχίσουν μιὰ ὁλωσδιόλου καινούργια ζωὴ, ἄσχετη ἀπὸ τὸ παρελθόν. Κατὰ τὴν Ἀναγέννηση, στὴ Δύση, ἡ συναισθηματικὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Μεσαίωνα ἀπὸ θετικὴ ποὺ ἦταν ἔγινε ἀρνητικὴ. Ἡ συμπεριφορὰ μάλιστα αὐτὴ παραδόθηκε ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ ὡς τὶς ἡμέρες μας, ἔστω καὶ μὲ μειωμένη σφοδρότητα. Εἶναι ὡσὰν οἱ ἄνθρωποι νὰ ἔγιναν τυφλοὶ πρὸς τὸ παρελθόν καὶ παύουν νὰ τὸ καταλαβαίνουν. Ἔτσι ἐχαρακτηρίσθηκε κατὰ τὴν Ἀναγέννηση, ἀλλὰ καὶ γιὰ πολὺ καιρὸ ἔπειτα ἀπ' αὐτὴν, ἡ γοτθικὴ τέχνη ὡς βάρβαρη. Σήμερα βεβαίως ἔχει ἀποκατασταθῇ ἡ ἀξία τοῦ γοτθικοῦ ρυθμοῦ καὶ ἡ συναισθηματικὴ σχέση τῶν ἀνθρώπων πρὸς αὐτὸν εἶναι θετικὴ.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὶς ἐποχές τῶν μεγάλων πνευματικῶν κινημάτων, ἡ ἀντιστροφή τῆς συναισθηματικῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸ παρελθόν, πρὸς τὰ κληρονομημένα, καθὼς καὶ ἡ ἀντίθεσή της, ἡ στροφή δηλαδή πρὸς τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον εἶναι μόνιμοι τρόποι τοῦ φέρεσθαι μέσα στὴν ἱστορία. Ἔτσι ἄλλοι τονίζουν περισσότερο τὴν ἀξία τοῦ παρελθόντος, ἄλλοι πάλιν πιστεύουν στὴν ἀναγκαιότητα τῆς συνεχοῦς ἀναπροσαρμογῆς. Σὲ καιροὺς, ὅπως οἱ δικοὶ μας, ὅπου ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς τεχνικῆς, ἡ πρόοδος θεωρεῖται ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν μέτρον τῶν ἀξιῶν, τὸ νέο ὡς νέο ἐπικρατεῖ εὐκολώτερα ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἀξία του. Σὲ ἄλλους πάλιν καιροὺς οἱ ἄνθρωποι δὲν ἐκτιμοῦν τόσο πολὺ τὴν οἰκονομικὴ εὐημερία ἀλλὰ ποιοῦν καὶ μεριμνοῦν περισσότερο γιὰ τὴ διατήρηση τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν. Κατ' αὐτοὺς τὸ παλαιὸ εἶναι τὸ δοκιμασμένο, ἄρα εἶναι καὶ τὸ καλόν. Οἱ δύο αὐτοὶ τρόποι τοῦ φέρεσθαι συναντῶνται σὲ κάθε ἱστορικὴ κατάσταση καὶ μὲ τὴν ἀντίθεσή τους συντελοῦν ὥστε ὁ πολιτισμὸς τοῦ ἀνθρώπου νὰ μὴ ἀπειλῇται ἀπὸ ἐκρηκτικὴ ἀνατροπὴ οὔτε πάλιν νὰ περιπίπτῃ σὲ σκλήρυνση καὶ στατικότητα.

Ὁ διμέτωπος αὐτὸς προσανατολισμὸς ποὺ συναντοῦμε μὲ τοὺς δύο τρόπους τοῦ φέρεσθαι προσδιορίζει καὶ τὴ σχέση τῶν γενεῶν συναμεταξύ τους, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σήμερα ἔχει προσλάβει ὀξύτατη μορφή, ὥστε νὰ καταλήγῃ σὲ χάσμα μεταξὺ τῶν δύο γενεῶν, τῶν ὀρίμων καὶ τῶν νέων. Ποτὲ ἄλλοτε στὴν ἱστορία δὲν διέφερε ὁ τρόπος τοῦ φέρεσθαι τῆς μιᾶς γενεᾶς τόσον ἀπὸ τὸν τρόπον τῆς ἄλλης. Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι βιολογικῶς

δὲν ὑπάρχει αὐτὴ ἡ ἀντίθεση. Νέοι ἄνθρωποι γεννιῶνται συνεχῶς καὶ μεγάλοι πεθαίνουν συνεχῶς. Ἡ διαδικασία αὐτὴ δὲν διακόπτεται ποτέ, οὔτε γίνεται ἀφορμὴ ἀντιθέσεως. Ἡ ἀντίθεση ἀναπτύσσεται πάντοτε μέσα στὸν ψυχικὸ κόσμο, ἐδῶ συμβαίνει συχνὰ νὰ αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος περιορισμένος, καταπιεσμένος ἀπὸ τὴ μονομέρεια τῆς παραδόσεως, καὶ γι' αὐτὸ ζητεῖ ν' ἀποκοπῇ ἀπ' αὐτὸ καὶ νὰ δοθῇ στὸ νέο. Ἐδῶ εἶναι ἀκριβῶς τὸ σημεῖο, ὅπου ἀρχίζουν τὰ ἀνατρεπτικὰ κινήματα μέσα στὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα. Ἡ ἀντίθεση αὐτὴ μέσα στὸν ψυχικὸ κόσμο ἀποτελεῖ ἐνεργὸ διαλεκτικὸ στοιχεῖο τῆς ἱστορικῆς κινήσεως. Ἡ μετάπτωση ἀπὸ τὴ μία συμπεριφορὰ στὴν ἄλλη, ἡ ἀντιστροφή τοῦ ἱστορικοῦ συναισθήματος, αὐτὴ ἀκριβῶς ἔχει διαλεκτικὸ χαρακτήρα. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ ψυχικὸς κόσμος δὲν εἶναι τὸ μόνο εἶδος αἰτιότητος γιὰ νὰ δημιουργηθῇ ἡ ἱστορία, γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἡ διαλεκτικὴ τῆς ἱστορίας περιορίζεται μόνον στὸν ψυχικὸ κόσμο. Ἡ διαλεκτικὴ ἄλλωστε αὐτὴ τῶν ψυχικῶν καταστάσεων διακόπτεται μέσα στὴν ἱστορία ἀπὸ τὰ ἄλλα εἶδη αἰτιότητος. Ὅπως ἡ κατανόηση τοῦ πνευματικοῦ στοιχείου, ἔτσι καὶ ἡ κατανόηση τοῦ ψυχικοῦ στοιχείου καὶ γενικῶς τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ποτὲ πλήρως δυνατή. Μπορεῖ μάλιστα δίχως ἐπιφύλαξη νὰ ἰσχυρισθῇ κανεὶς, ὅτι ἡ κατανόηση τοῦ ψυχικοῦ στοιχείου εἶναι δυσκολώτερη, καὶ τοῦτο γιὰ ἐδῶ δὲν ἔχομε τὴν καθαρότητα καὶ τὴ σαφήνεια ποὺ χαρακτηρίζει τὸ πνευματικὸ στοιχεῖο. Ὁ ψυχικὸς κόσμος, δηλαδή τὸ ἐκάστοτε πλήρωμά του, κινεῖται συνεχῶς καὶ φέρεται ὅπως ἓνα ποτάμι. Πολλὰ σκοτεινὰ καὶ ἀνεξιχνίαστα συναισθήματα γεννιῶνται κάθε στιγμή μέσα ἀπὸ τὶς παράλληλες φυσιολογικὲς καταστάσεις τοῦ σώματος καὶ ὅλα αὐτὰ γίνονται αἷτια ποὺ τὰ ἀποτελέσματά των ἐκβάλλουν μέσα στὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα.

Μέσα στὴν ψυχικὴ πραγματικότητα συναντῶνται καὶ συνδέονται τὰ δύο ἄλλα εἶδη αἰτιότητος, δηλαδή ἡ πνευματικὴ καὶ ἡ ὕλική αἰτιότης. Ἐδῶ εἶναι ποὺ ἡ πνευματικὴ αἰτιότης ὑποτάσσει συχνὰ τὴν ψυχικὴ καὶ τὴν θέτει στὴν ὑπηρεσία της. Ἡ ὑποταγὴ αὐτὴ τῆς ψυχικῆς στὴν πνευματικὴ αἰτιότητα δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο παρὰ τὴν ἐργασία ποὺ ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν αὐτοπραγμάτωση τοῦ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ψυχικὴ πραγματικότης κεῖται μεταξὺ τῆς καθαρῆς νοητότητος τοῦ πνεύματος καὶ τῆς αἰτιοκρατικῆς κατανοήσεως τῆς ὕλης, τοῦ ὕλικου κόσμου. Ὁ ἄνθρωπος, ὅσο περισσότερο κυριεύεται ἀπὸ τὰ πάθη του, τόσο ὀλιγώτερο εἶναι αὐτὸς ποὺ πρέπει νὰ εἶναι. Ἀπ' αὐτὸ προκύπτει ὅτι ἡ ἱστορία, τὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι, ἐπειδὴ ἀκριβῶς διέπεται καὶ ἀπὸ τὴν ψυχικὴ αἰτιότητα, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῇ ἐξ ὀλοκλήρου λογικῶς. Τοῦτο ἀκριβῶς παραγνωρίζουν οἱ φιλόσοφοι τῆς ἱστορίας, ποὺ δέχονται μόνον τὴν πνευματικὴ αἰτιότητα. Ἐξ ἄλλου ἡ ὕλιστικὴ ἢ καὶ φυσιοκρατικὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ἀποτελεῖ κάτι ποὺ ἀντιφάσκει μὲ τὸν ἑαυτό του. Γιατί; Διότι οἱ παράγοντες ποὺ κατ' αὐτὴν

προσδιορίζουν σαφῶς καὶ κατ' ἀνάγκην τὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι ἐνεργοῦν τυφλὰ καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνουν ἀντικείμενα τῆς κατανοήσεως. Κάθε κατανόηση εἶναι συνεπῶς κατὰ τὴν ὑλιστικὴ θεωρία τῆς ἱστορίας μόνον μία αὐταπάτη.

Τὸ τρίτο εἶδος ἱστορικῆς αἰτιότητος εἶναι ἡ ὑλικὴ αἰτιότης. Ἡ αἰτιότης αὕτη εἶναι περισσότερο ἀρνητικὴ, εἶναι ἀπλῆ προϋπόθεση, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ βοηθῇ ἢ καὶ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν πορεία τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι. Ὅταν ἐμποδίσῃ, μοιάζει μὲ τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον ἐμποδίσῃ τὸ πνεῦμα, συνάμα ὅμως δίδει καὶ τὴ δυνατότητα στὸ πνεῦμα νὰ φανερωθῇ, νὰ πραγματοποιηθῇ. Τὸ σῶμα γίνεται πάντοτε ἡ ἀφετηρία στὴν προσπάθεια τοῦ πνεύματος γιὰ τὴν αὐτοπραγμάτωσή του. Τὸ πνεῦμα πρέπει νὰ ἐλευθερωθῇ ὡς ἓνα βαθμὸ ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ σώματος. Ἐξ ἄλλου τὸ σῶμα ἐμποδίζει τὸ πνεῦμα νὰ φθάσῃ στὸ σκοπὸ του.

Ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ὑλικῆς αἰτιότητος ὡς ἀρνητικῆς ἐπιβεβαιώνεται σὲ κάθε περίπτωσι, ὅπου διαπιστώνομε ὅτι ἀπὸ ἔλλειψη τῶν ἀναγκαίων ὑλικῶν μέσων ματαιώνεται ἡ πραγμάτωση ἑνὸς πνευματικοῦ ἔργου. Πολλὰ ἐγχειρήματα στὴ ζωὴ τὴν ἱστορικὴ καὶ γενικῶς στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τῶν ὑλικῶν μέσων. Στὴν περίπτωσι αὕτην οἱ δυνατότητες ποὺ ἔχει τὸ πνεῦμα αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ περιορίζονται τὰ μέγιστα. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι τὰ ὑλικά μέσα εἶναι ἐκεῖνα ποὺ δημιουργοῦν τὸ πνεῦμα, ὅτι αὐτὰ εἶναι τὰ αἷτια τῆς πνευματικῆς δημιουργίας. Τουναντίον βλέπομε μέσα στὴν ἱστορία ὅτι θρησκευτικὰ κινήματα, πνευματικὲς ἀνακαλύψεις, καλλιτεχνικὲς δημιουργίαι συχνὰ προέρχονται ἀπὸ ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι ἔζησαν σὲ πενία. Εἶναι ὡσὰν ὠρισμένα πνευματικὰ δημιουργήματα νὰ μὴν εἶναι δυνατόν νὰ ἔλθουν μὲ ἄλλον τρόπον εἰς φῶς, παρὰ μὲ τὴν πενία τῶν δημιουργῶν των. Ἡ ἠθικὴ, ἡ θρησκεία καὶ ἡ σοφία τῆς ζωῆς εἶναι ἀγαθὰ, ποὺ δὲν προϋποθέτουν ὅπωςδῆποτε ὑλικὴ εὐημερία. Τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι ἡ πενία εἶναι ἡ αἷτια αὐτῶν τῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ μόνον ὅτι φαίνεται νὰ εἶναι μία προϋπόθεσι.

Ἡ ὑλικὴ αἰτιότης δὲν ἔχει τὴν πρωταρχικότητα τῆς πνευματικῆς, οὔτε τὴν αὐτενέργεια καὶ τὴν αὐθορμησία τῆς ψυχικῆς. Τὸ ὑλικὸ γίγνεσθαι ἄλλωστε ἀφ' ἑαυτοῦ τοῦ ἀκολουθεῖ μιὰ ὁμοιομορφία πορείας, ἡ ὁποία εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφρασθῇ μὲ νόμους. Οἱ μεταβολὲς ὅμως οἱ ὁποῖες προκαλοῦνται ἀπ' αὐτὸ τὸ γίγνεσθαι στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου συχνὰ δημιουργοῦν καταστάσεις ποὺ ἀπειλοῦν καὶ προκαλοῦν τὸν ἄνθρωπο. Τότε ἀκριβῶς ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴ θρησκευτικὴ του δύναμη μπορεῖ ὄχι μόνον νὰ ξεφύγῃ τὸν κίνδυνον, ἀλλὰ καὶ σὲ πολλὰς περιπτώσεις νὰ μεταβάλλῃ τὸν κίνδυνον σὲ μιὰ εὐκαιρία πρὸς μία καινούργια διέξοδο. Ὑπάρχουν ὠρισμένες ὑλικές, φυσικὲς αἰτίαι, ὅπως εἶναι τὸ κλίμα, ἡ θέσι, ἡ ξηρὰ ἢ νησιωτικὴ θέσι, ἡ εὐφορὴ γῆ

ἢ ἡ ἔρημος, οἱ ὅποιες ἐπιδροῦν συνεχῶς ἐπάνω στὸν ἄνθρωπο. Ἡ ἐπίδραση αὐτὴ γίνεται διὰ μέσου τοῦ ψυχικοῦ παράγοντος καὶ καταλήγει στὸ πνευματικὸ στοιχεῖο, στὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. Ὅλα αὐτὰ τὰ φυσικὰ αἷτια ποὺ ἀναφέραμε συντείνουν ὥστε νὰ διαμορφωθῇ ἓνας τύπος ἀνθρώπου. Ὁ τύπος ὅμως αὐτὸς τοῦ ἀνθρώπου δὲν αἶρει τὴν ἐλευθερία ν' ἀντιμετωπίζῃ κάθε κατάσταση καὶ κάθε κίνδυνο. Μὲ ἄλλα λόγια ὡς πρὸς τὸ πνεῦμα του καὶ τὴν οὐσία του ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι παράγωγο τῶν ὄρων τῆς ζωῆς του.

L'ESSENCE ET LE PRINCIPE MÉTAPHYSIQUE DE L'HISTOIRE

Résumé.

La naissance de la Philosophie de l'Histoire, au xviiie s., est due, entre autres, à la découverte par les Européens de l'Occident des civilisations inconnues jusqu'alors, à l'étude de l'antiquité classique et de la Bible et à la grande confiance à la raison. La réflexion sur l'essence du devenir historique fut portée à la recherche du but de ce devenir et des lois qui y mènent. A la fin du xixe s. la recherche aboutit à la conclusion selon laquelle ce qui importe dans l'histoire c'est l'unique et l'exceptionnel. C'est là justement que réside la différence entre l'histoire et la nature. Cet unique — apanage de la liberté de l'homme — caractérise la vie humaine, constitue l'histoire de l'homme et c'est ce qui distingue l'homme de l'animal. Seul l'homme est un être historique. L'histoire commence avec l'homme. Cette notion de commencement n'a rien à faire avec le temps; elle a une portée ontologique, elle est corrélatrice avec la notion de liberté, que l'homme introduit partout dans sa vie et au moyen de laquelle il marche en avant de la nature, il transforme sa situation naturelle en situation historique.

L'essence de l'homme réside dans la prépondérance de l'esprit par rapport à la nature. Le fait que l'homme devient ce qu'il est en se conformant à l'esprit est le principe à la fois ontologique et axiologique de son être et l'élément constitutif de l'histoire. L'existence et la compréhension de l'homme sont indissolublement liées avec son historicité, sa culture. De même l'élément tragique, l'aliénation qui distingue l'homme de l'animal, appartient à son historicité. L'aliénation pour l'homme est un aspect de son autoréalisation, elle concerne tous les domaines de la vie humaine, et non seulement le domaine économique, comme l'a cru Marx. Le processus historique est mouvementé; l'homme à la poursuite de son propre être se rend compte de son

passé, l'assume et ouvre la perspective de son avenir. La rencontre de l'expérience du passé et de la perspective de l'avenir se réalise dans le présent.

De trois sortes de causalité, la causalité spirituelle, psychique et physique, la première est fondamentale pour le devenir historique, les deux autres contribuent à ce devenir comme causes secondaires. L'histoire a un sens dès que l'homme, son créateur, lui donne un sens, cela veut dire dès qu'il entreprend, au moyen de son esprit, de dépasser le processus aveugle du devenir physique; ce dépassement signifie l'apparition de la l i b e r t é. Liberté et historicité sont donc des notions corrélatives. Le processus historique diffère en cela du processus physique, soumis au déterminisme. Certes, il existe toujours en histoire des liens entre ce qui est moderne et ce qui appartient à la tradition. Ce qui caractérise l'esprit est justement cette plasticité qui consiste à accueillir le neuf sans se détacher complètement du traditionnel, à introduire des échanges mutuelles.

La causalité historique recouvre ainsi, entre autres, la continuité du processus historique, la d u r é e. Le but de l'histoire consiste dans la création des oeuvres objectives et ceci est lié avec l'effort laborieux et perpétuel de l'homme, de la personne, qui, seule, est créatrice de l'histoire. Le propre de la personne est aussi la conception du divin et l'institution de cette notion au sommet du processus historique. Les bouleversements historiques sont toujours en connexion avec l'esprit religieux, voire l'orientation vers l'Absolu. La causalité spirituelle est partout en vigueur; ceci est valable même pour le marxisme qui devint, malgré son opposition, une sorte de religion.

L'économie, certes, est un facteur essentiel de la vie humaine. Cependant, la culture est le résultat du travail seulement dans le cas où la notion du travail enveloppe aussi celle de la spiritualité.

Dans la seconde sorte de causalité, la causalité psychique, se rencontrent le spirituel et le physique. Le physique reçoit un certain sens au moyen de l'esprit par l'intermédiaire de l'être psychique. L'alliance du spirituel et du psychique, du passionnel, si l'on peut ainsi parler, limite la plasticité et la liberté de l'esprit. Cette alliance est, par conséquent, tantôt positive, tantôt négative. Le psychique l'emporte dans les masses, ceci est particulièrement vrai pour notre époque. D'autre part il existe une fausse interprétation de l'homme et de l'histoire qui consiste dans l'absolutisme du psychique. La psychologie expérimentale, se servant de méthodes des sciences physiques, nie le spirituel. La critique de Husserl et de Rickert contre le psychologisme a réhabilité la liberté de l'esprit. Ce qui est vrai est que le psychique participe à la formation du processus historique. Dans le psychique le quantitatif se transforme en qualitatif (voir les théories modernes des sensations). La causalité psychique se confirme par le renversement du sentimental, la rupture

avec les valeurs du passé et l'élan vers le neuf. C'est ce qui caractérise les périodes de grands bouleversements spirituels (ex. les premiers siècles du christianisme, la Renaissance et surtout notre époque). Le renversement de la conduite sentimentale des gens à l'égard du passé, le retournement vers le présent et l'avenir, ou le contraire, sont des modalités permanentes du processus historique. La part de la causalité psychique dans le processus historique a pour conséquence l'impossibilité d'interpréter l'histoire uniquement par la raison.

La troisième sorte de causalité, la causalité physique est plus négative que positive; cette causalité n'a ni le primat, qui appartient à la causalité spirituelle, ni la spontanéité, qui caractérise la causalité psychique. Les causes naturelles — climat, sol, etc. — influencent l'homme au moyen de son être psychique et leur influence aboutit à l'esprit. Par rapport à l'esprit, dont la liberté est la différence spécifique, l'homme n'est point le produit de ses conditions de vie.

Athènes

J. N. Théodoracopoulos